

פרשת בראשית

פרק א

(א) חכמינו אמרו שהבי"ת נוסף כבי"ת: בראשונה (בר' יג, ד). ואלו היה כך היה הבי"ת קמוצה.¹ ר"ל שאם הבי"ת נוספת, משפט הלשון להיות קמוצה, כבי"ת 'בראשונה', והמלה לא תהיה אם כן סמוכה אל 'ברא', אבל תרמוז אל ראשית דבר מה. >י"א כי בראשית לעולם סמוך, והטעם, בראשית הערב וכו'. ר"ל כי מלת בראשית סמוכה אל ערב או לילה² ובזולת זה, כמו שאמר החכם, כי לפי כוננתם לא תמצא המלה הזאת מוכרתת. והנה שכחו: וירא ראשית לו (דב' לג, כא), שהוא מוכרתת. ויש אומרים שהבי"ת נוספת³ ללא טעם וכו'. ר"ל לפי כוונת אלה המפרשים תהיה המלה⁴ מוכרתת והבי"ת נוספת ללא צורך,⁵ ובא להודיע שתהיה התחלה לשמים ולארץ. אמר ולפי דעתי, שהוא סמוך וכו'. כוונת החכם, שלא דבר הכתוב בביאור, כי אם על הדברים המורגשים, >והשמים⁶ הנזכרים בזה הפסוק הוא הרקיע אשר התהוה מן האויר⁷ בכח התהפכות ניצוץ המאורות, כמו שאמר הוא: >כאשר התחזק האור והרוח ייבש מהארץ,⁸ נהפך הלהט ונעשה רקיע' (א"ע, בר' א, ו). והארץ היא >החלק⁹ המגולה ממנה, כמו שאמר בפסוק¹⁰ שני, כי לא דבר משה, רק על עולם ההויה וההפסד.¹¹ וזהו אמרו כי הוא סמוך.¹² ר"ל כי טרם שגזר השם¹³ קצוות הרקיע שהם¹⁴ מחוברים עם קצוות ים אוקיינוס, כמו שיאמר הנה¹⁵ במקום אחר,¹⁶ כי היתה כל הארץ מכוסה במים, כמו שאמר בפסוק שני. וזהו פירוש: ברא – גזר,¹⁷ מלשון: וברא אותה (יח' כג, מז), >טעמו, לגזור ולשים גבול נגזר, כמו שבארנו.¹⁸ וחלילה¹⁹ לי להאשים החכם שהוא יאמין קדמות הגלגלים,²⁰ רק כוונתו, שהתורה נתנה להמון,²¹ ולא²² נזכר בה בביאור, רק הענינים²³ המורגשים. אך הדברים הנעלמים, כמו עולם הגלגלים והנפרדים,²⁴ לא נזכר בה כי אם ברמז. אמנם באמת דעתו,²⁵ שהכל נתהוה >בחפץ²⁶ השם ית'

¹ כ"י אבד מוסיפים כאן: וטעם בראשית הערב וכו'. ובכ"י ג דברים אלו נמצאים להלן.

² כך בכ"י ג; בכ"י א ליתא; בכ"י בד: אל ערב ולילה.

³ בכ"י ג: נושא.

⁴ בכ"י ב: מלת בראשית.

⁵ בכ"י ג ללא צורך ליתא.

⁶ כך בכ"י ג; בכ"י אד: ושמים וארץ; בכ"י ב: לשמים ולארץ.

⁷ בכ"י ג: האור.

⁸ כך בכ"י ג; בכ"י אבד ליתא.

⁹ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

¹⁰ בכ"י ג: בפירוש פסוק.

¹¹ ראה פירוש א"ע לבר' א, ב. בכ"י ד: וההשחתה.

¹² כ"י ג מוסיף: וכן אמרו: 'ומה נכבד דברי האומרים שקצוות הארץ עם קצוות מימי אוקיינוס. וזהו הרקיע והוא האויר' (א"ע, בר' א, ו).

¹³ כ"י ג מוסיף: שיהיו.

¹⁴ בכ"י ג ליתא.

¹⁵ בכ"י בד: הוא.

¹⁶ ראה פירוש א"ע לבר' א, ו. בכ"י ג 'כמו שיאמר [...] אחר' ליתא.

¹⁷ בכ"י ד: והוא.

¹⁸ כך בכ"י ג; בכ"י א ליתא; בכ"י בד: וטעמו לשים גבול [...].

¹⁹ בכ"י ג: אמר המחבר זה הספר חלילה.

²⁰ כ"י ג מוסיף: באמרו בפירוש 'השמים', בא בה"א הידיעה להורות שעל אלה הנראים ידבר.

²¹ כ"י ג מוסיף: העם.

²² בכ"י ג: ע"כ לא.

²³ בכ"י ג: הדברים.

²⁴ בכ"י ג: והשכלים הנפרדים.

²⁵ בכ"י ג: אמנם כוונתו.

²⁶ כך בכ"י בד; בכ"י אג: בחסד.

ומשפע כבודו ואורו.²⁷ והראיה, אמרו אחר כן, **כי לא נברא ביום אחד כי אם דבר אחד. בראשון האור** וכו'. והאור ידוע כי הוא משפע המאורות. ואחר שהאור נברא, המאורות גם כן נבראים, כי לא היו בלא אור אם לא בחסרון המקבל, כמו שנבאר בפרשת יום רביעי. ואחר שהמאורות נבראים, שהם החלק הנכבד מהגלגל, הגלגלים²⁸ נבראים. וזהו כוונת החכם באמת.

ואחר אשר בארנו כוונת זה החכם א"ע ופירושו²⁹ בזה הפסוק, נבאר כוונת <החכם>³⁰ השלם הר"ם במז"ל ודעתו בבריאת העולם. ונאמר, כוונתו כי שמים וארץ הנזכרים בזה הפסוק הם הגלגלים ויסוד הארץ. ואחר שאלו נבראים, כל מה שבתוכם נברא. ומלת 'בראשית' מוכרתת, והבי"ת בלתי נוספת, אבל היא כבי"ת כלי כמו שנבאר. ונביא לשונו מפרק ל' מחלק ב' מספרו הנכבד, ונבארהו כפי אשר תשיג יד שכלנו.

אמר: 'דע שיש הפרש בין ראשון והתחלה. וזה, שההתחלה נמצאת במה שהיא לו התחלה או עמו' (מו"נ ב, ל). ר"ל באמרו 'במה שהיא לו התחלה', שתהיה ההתחלה היא חלק מהדבר אשר היא לו התחלה וסבה, באשר הוא הדבר ההוא, כאמרו במשל: 'כמו שיאמר, שהלב התחלת החי, ויסוד התחלת מה שהוא לו יסוד' (שם). וביאור זה, כי הלב הוא התחלה וסבה לחי, כי ממנו מקור חיים,³¹ והוא חלק ממנו, ולא יקדם אותו³² בזמן באשר הוא בעל חיים. וכן היסוד הוא התחלה וסבה לבנין, והוא חלק ממנו,³³ ואינו קודם לו בזמן במה שהוא יסוד. >כי אם אף יריית אבן פינת היסוד קודם בזמן לשאר אבני הבנין, אינו קודם בפועל, כי קודם ישליכנו, אינו יסוד³⁴ בפעל. ובדרך זה גם כן הלב, כי אע"פ שהוא נוצר תחלה, אינו קודם לו³⁵ במה שהוא חי בזמן, כי גדר החי: 'ניזון מרגיש', וקודם זה אינו חי. אם כן, הלב אין התחלה לו בפעל עד שיזון וירגיש. ובאמרו: 'או עמו', ר"ל מפני שנמצא דבר שתהיה התחלה וסבה לדבר, ואע"פ שהוא סבה לדבר ההוא אינו³⁶ חלק ממנו, >כמו עליית השמש לאור היום שהיא סבתו הפועלת לו ואיננה חלק ממנו,³⁷ שאין השמש חלק מן היום, שהיום חלק זמן מוגבל, ואין השמש חלק זמן, אבל הוא פועל אותו החלק מן הזמן הנקרא 'יום'. ואינו קודם לו בזמן באשר הוא סבתו, כי תכף שיתחיל על האופק יקרא 'יום'. ואמר כי המלה: 'אשר תורה על התחלה בלשונו הוא "ראשית", שנגזרת מן "ראש", שהוא התחלת החי, לפי הנחתו. והעולם לא נברא בהתחלה זמנית' (שם). ר"ל <בהתחלה זמנית>³⁸, שיהיה הזמן התחלה וסבה לעולם, בין שיהיה מההתחלות שהם חלק מהדברים אשר הם התחלה להם, אע"פ שלא יקדמו אותם בזמן באשר הם התחלות להם, בדרך היות הלב התחלת החי והיסוד התחלת הבנין, כמו שבארנו, או יהיה, ר"ל הזמן, מהדברים שהם התחלות לדברים אחרים ואינם חלק ממנו, אבל הם נמצאים עמו, ולא יקדימו אותם קדימת זמן באשר הם התחלות להם, כמו שבארנו בעליית השמש לאור היום. מכל מקום, יהיה הזמן

²⁷ בכ"י ג ליתא.

²⁸ כ"י ב מוסיף: ג"כ הם.

²⁹ בכ"י ד ליתא.

³⁰ כך בכ"י ב; בכ"י א ליתא; בכ"י ג: האיש. כ"י ד מוסיף: גדול חכמינו.

³¹ בכ"י ג: החיות.

³² בכ"י ג: יקדים אליו.

³³ כ"י גד מוסיפים: גם כן.

³⁴ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

³⁵ בכ"י ד: אע"פ שהוא לב"ח תחלה ומוקדם לו.

³⁶ בכ"י ב: ר"ל מפני שימצא דבר שתהיה התחלה וסבה לדבר ההוא אינו. בכ"י ד: ר"ל שיהיה התחלה וסבה לו אבל אין הדבר.

³⁷ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

³⁸ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

קודם במציאות לשאר חלקי העולם. ואם <נניח>³⁹ בריאת עולם בדרך זה, ר"ל בהתחלה זמנית, שיהיה הזמן קודם במציאות שאר הדברים, לא נמנע⁴⁰ מאמונת הקדמות, שהרי הזמן ספור הקודם והמתאחר בתנועה, ואין לו מציאות נבדל מהתנועה, והתנועה אין לה מציאות כי אם במתנועע אשר הוא הפועל אותה. אם כן, תכף שנניח זמן נמצא, תמצא התנועה וימצא המתנועע, ויהיה הגלגל ומה שבתוכו קדמון. וירדוף זה דעת ארסטו ולא דעת תורתנו, שכונתנו, שהכל מחודש. זהו דעת⁴¹ החכם באמרו ש'העולם לא נברא בהתחלה זמנית, כי הזמן מכלל הנבראות' (שם). ר"ל שהוא נברא בהבראות הגלגל, שהוא המתנועע, ובהמצא הוא – נמצאת התנועה,⁴² שהוא הפועל והנושא אותה, והמצא הזמן בתנועה אשר היא נשואה,⁴³ כמו שבארנו. ולזה אמר: "בראשית", הבי"ת⁴⁴ כבי"ת הכלי. ופרוש זה הפסוק האמיתי כן הוא: בהתחלה ברא השם העליונים והתחתונים' (שם). ר"ל באמרו, כי בי"ת 'בראשית' כבי"ת הכלי, כי אצל המדקדקים תבוא הבי"ת <בשמוש>⁴⁵ בשני פנים: בי"ת הכלי ובי"ת העזר. בי"ת הכלי הוא, כאשר דבר אחד נמצא תוך דבר <אחר>,⁴⁶ יאמר שהדבר המקבל הוא כלי לדבר המקובל, ויאמר שהוא נמצא בו, כאמרנו: היין בחבית, בי"ת 'בחבית'⁴⁷ נקראת בי"ת הכלי. ובי"ת העזר, כאשר יפעלו דבר אחד ויעזרו בדבר אחר⁴⁸ יאמר שהוא פועל בו,⁴⁹ כאמרו: ופעל בפחם ובמקבות יצרהו (יש' מד, יב), בי"ת <בפחם' ובי"ת>⁵⁰ 'במקבות' נקראת <בי"ת העזר. ואמר החכם,⁵² כי בי"ת 'בראשית' הוא כבי"ת כלי, ר"ל כי העולם לא נברא בהתחלה זמנית, כמו שבארנו, אבל נברא ב'עתה', שהוא התחלה לזמן ואינו חלק מהזמן, כמו הנקודה שאיננה התחלה קוית, <כי איננה ממין הקו>,⁵³ אבל היא התחלה לקו. וזהו אמרו: 'בהתחלה ברא <השם>⁵⁴ העליונים והתחתונים' (מו"נ, שם), ר"ל תוך <ה'עתה'>⁵⁵ שהיא התחלה לזמן. וברא הכל יחד, כמו שיחולו הצורות החמריות⁵⁶ ב'עתה', לא בזמן, ר"ל שלא יבא חלק אחר חלק, כן נברא הגלגל ומה שבתוכו יחד ב'עתה', כמו שיאמר הוא לפנים: 'עד שהמשילו זה לזרע שיזרע זרעים חלוקים בארץ בבת אחת' וכו' (שם). וזהו אמרו: 'בהתחלה ברא השם' (שם),⁵⁷ ר"ל בדבר שהוא התחלה לזמן, שהוא ה'עתה', לא בחלק זמן שהוא התחלה זמנית.

<ואם תאמר>,⁵⁸ כי ה'עתה' כמו שהיא התחלה <לזמן>,⁵⁹ כן היא תכלית לו.⁶⁰ כי ה'עתה' האחת בעצמה היא תכלית לזמן העובר והתחלה לזמן העתיד. אם כן, איך קרא אותה 'התחלה' ולא

³⁹ כך בכ"י בד; בכ"י א: עד; בכ"י ג: לא נשים.

⁴⁰ בכ"י ד: נמלט.

⁴¹ בכ"י ד: כוונת.

⁴² כ"י ד מוסיף: עמו.

⁴³ כ"י ג מוסיף: בגלגל.

⁴⁴ בכ"י ג: ולזה אמר הרב: בי"ת בראשית.

⁴⁵ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

⁴⁶ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

⁴⁷ בכ"י ד 'בי"ת בחבית' ליתא.

⁴⁸ כך בכ"י דהו; בכ"י אב ליתא; בכ"י ג: בי"ת הכלי אמנם בי"ת העזר.

⁴⁹ בכ"י ג: עמו.

⁵⁰ כך בכ"י דהו; בכ"י אבג ליתא.

⁵¹ כך בכ"י ד; בכ"י אב: נקרא; בכ"י ג: הוא.

⁵² בכ"י ג: הרב. וכך בהמשך.

⁵³ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

⁵⁴ כך בכ"י גד; בכ"י אב ליתא.

⁵⁵ כך בכ"י בגד; בכ"י א: ההתחלה.

⁵⁶ בכ"י ב: החדשות; בכ"י ד: בחמרים.

⁵⁷ בכ"י ב 'זוהו אמרו בהתחלה ברא השם' ליתא.

⁵⁸ כך בכ"י בד; בכ"י א 'ואם תאמר' נמצא להלן, אחרי 'תכלית לו'; בכ"י ג: ואמר כן.

קרא אותה⁶¹ 'תכלית'? נאמר, אמת כי ב'עתה' ידבקו חלקי הזמן, והיא תכלית לזמן העובר והתחלה לזמן העתיד >בהניחנו זמן נמצא ומסודר. אבל עתה שאנו מניחין הזמן נברא, הכרח שנניח 'עתה' שהיא התחלה לזמן העתיד⁶² ואינה תכלית בזמן עובר⁶³, באשר לא היה זמן נמצא קודם אליה כלל. כי ה'עתה' היא⁶⁴ לזמן כמו הנקודה לקו, וכמו שבנקודה ידבקו חלקי הקו ותהיה הנקודה האחת בעצמה תכלית לחלק הקו המסודר ראשון והתחלה לאחרון, כן ה'עתה' האחת תכלית⁶⁵ לזמן העובר והתחלה לעתיד. וכמו אשר אם נניח קו אחד מתחיל ממקום מסויים יש בהכרח⁶⁶ נקודה בראשיתו אשר תהיה התחלה לקו המונח בלתי שתהיה תכלית, שהרי אין חלק קו⁶⁷ קודם⁶⁸ שתהיה תכלית לו, כן כאשר נניח זמן נמצא התחיל בעת מה רמוז אליו אין זמן קודם לו כלל, בהכרח⁶⁹ הוא שתמצא 'עתה' שהיא התחלה לאותו זמן המונח ואיננה תכלית לזמן אחר, שלא ימצא זמן קודם אליה כלל. וזה אשר קרא החכם 'התחלה' ולא קרא אותה 'תכלית'.

אמנם צריכים אנו לבאר למה אמר כ"ף הדמיון באמרו 'כבי"ת כלי', ולא אמר 'בי"ת כלי' במוחלט. ונאמר, כי כוונת החכם שהכל נברא ב'עתה'⁷⁰ כמו שבארנו. ואמר שהוא, ר"ל >בי"ת⁷¹ 'בראשית', הוא 'כבי"ת הכלי'⁷² רומז אל ה'עתה' שהכל נברא בה, ר"ל תוכו,⁷³ ולא בי"ת העזר, שיהיה נעזר בו, כמו שיעזר האומן בכלי אומנותו, שהשם ית' אינו נעזר בכלי. ואמר 'כבי"ת' ולא אמר 'בי"ת כלי' במוחלט, באשר ה'עתה' אין לו מציאות כי אם בזמן, ולא יושג כי אם בשכל. ואם היה אומר 'בית הכלי' במוחלט, היה דומה⁷⁴ היותה חלק זמן, כמו שיאמר: ביום >אחד⁷⁵ או בשעה אחת ברא השם את השמים ואת הארץ. ולברוח מזה הספק אמר כ"ף הדמיון ואמר 'כבי"ת כלי', ולא אמר 'בית כלי' במוחלט.

זהו הנראה לנו בביאור כונת החכם⁷⁶ בפירושו פסוק 'בראשית', להמלט מאמונת הקדמות⁷⁷, אשר אין נמלט ממנו בזולת פירוש זה, ולקבוע בנפשותנו אמונת החדוש אשר הוא יסוד כל התורה, ואם הוא >ענין⁷⁸ קשה הציור מאד, באשר קצרו דעותנו להשיגו ולציירו לחולשת השכל האנושי.⁷⁹ אין לנו לסמוך, רק על הנביאים שהגידו⁸⁰ לנו מפי השם מה שלא יוכלו דעותינו⁸¹ להשיגו בדרכי החקירה. ונשוב אל דברי החכם א"ע.

⁵⁹ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

⁶⁰ בכ"י ב: 'כי העתה [...] תכלית לו' ליתא.

⁶¹ בכ"י בד 'התחלה ולא קרא אותה' ליתא.

⁶² כך בכ"י דהו; בכ"י אבג ליתא.

⁶³ בכ"י ב: אמנם איננה תכלית לזמן.

⁶⁴ בכ"י ג: התחלה.

⁶⁵ בכ"י ד 'לחלק הקו [...] תכלית' ליתא.

⁶⁶ בכ"י ב: בהנה.

⁶⁷ בכ"י ג ליתא.

⁶⁸ כ"י ב מוסיף: אליו; כ"י ד מוסיף: אליה.

⁶⁹ בכ"י ב: הנה.

⁷⁰ כ"י ג מוסיף: ראשונה.

⁷¹ כך בכ"י בד; בכ"י א ליתא.

⁷² בכ"י ג 'בי"ת בראשית [...] הכלי' ליתא.

⁷³ בכ"י גד 'ר"ל תוכו' ליתא.

⁷⁴ כ"י ד מוסיף: שיגזור.

⁷⁵ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

⁷⁶ כ"י בד מוסיפים: השלם.

⁷⁷ בכ"י ג 'ואמר כבי"ת [...] מאמונת הקדמות' ליתא.

⁷⁸ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

⁷⁹ בכ"י ג: שכלנו.

⁸⁰ בכ"י ד: רק על אדון הנביאים שהגיד.

אלהים. <אחר>⁸² **מצאנו** וכו' **ומדרך התושיה**, <ידענו>⁸³ **כי הדבורים יקראו שפה**. ר"ל ששם 'אלהים' הוא תאר לשם ית', לא שם העצם. והוא שם העצם למלאכים, ומושאל⁸⁴ לשופטים ומנהיגי המדינות.⁸⁵ וכמו שהדבורים יקראו 'שפה' בעבור שממנה יצאו, כן השם ית' נקרא 'אלהים' בעבור שכל פעולותיו באמצעות המלאכים. **וטעם: שמים, גובה ומעלה**. ר"ל שהמלה מורה שניות, כמו ידים ורגלים. ובקש לתת טעם אחר, שהשמים הנזכרים בזה הפסוק, ר"ל⁸⁶ הרקיע לפי פירושו,⁸⁷ אי זה שניות יכשר⁸⁸ עליו. ואמר, שיתכן בעבור הקערירות והגבניות,⁸⁹ וזהו אמרו **גובה ומעלה**. ורומז במלת 'גובה' אל הקערירות, וקראו 'גובה' בעבור גבהו על הארץ. ובמלת 'מעלה' >רמז אל הגבניות<⁹⁰ אשר הוא עליון לקערירות. **ויש שמי השמים**. ר"ל הגלגל העליון החופה את כלם, ובו יתכן השניות בעבור שני קטביו אשר עליהם יסמך⁹¹ בתנועתו, כמו שבאר הוא במקום אחר וקראם: 'שני סדני הגלגל' (א"ע, שמות יב, ו).

(ב) **והארץ. המלה הזאת בעבור קמצות <האל"ף עם>**⁹² **הה"א**. ר"ל כי משפטה להיות <האל"ף>⁹³ נקודה בסגול, **כמו: האלף לך שלמה** (שה"ש ח, יב), **והאבן הזאת** (בר' כח, כב). **ואל תתמה על וא"ו 'והארץ', כי פירושה כפ"א רפה בלשון ישמעאל** וכו'. כוונתו בזה הפסוק, שהוא סמוך לפסוק בראשית. ור"ל טרם שגזר השם <קצות הרקיע והיבשה>,⁹⁴ היתה כל הארץ מכוסה במים, שזהו כונת 'תהו', <ר"ל>⁹⁵ שממון. ופ"א רפה נראה לנו לפי פירושו, שהיא בלשון ישמעאל לקשר הענין עם הכתוב למעלה ותשמש במקום 'אז'. וכן פירש: ויכלת עמוד (שמ' יח, כג).⁹⁶ וזהו אמרו <וכמוהו>⁹⁷ **ואד יעלה מן הארץ** (בר' ב, ו), שהוא סמוך אל הכתוב למעלה: כי לא המטיר וכו' (שם, ה). **כי לא דבר משה על עולם הבא שהוא עולם המלאכים** וכו'. בא לחזק פירושו, כי שמים הנזכרים הם הרקיע, <שהוא האויר>,⁹⁸ לא הגלגלים. <ור"ל שלא לתמוה על אשר לא דבר משה על בריאת הגלגלים, שהוא לא דבר גם כן על בריאת>⁹⁹ השכלים הנפרדים, ואף אם לפי תורתנו ואמונתנו הכל נברא ברצון השם ית'. **כי אם על עולם ההויה וההשחתה**, שהם היסודות והמורכב מהם, כמו שבארנו. **והמפרשים ש'השמים' בפסוק ראשון הם שמי השמים**. ר"ל הגלגל, **מה יעשו ב'ארץ'?** הנזכרת שנית, אחר שתהיה מוכרתת לפי פירושם. כי לפי פירושו, אין תמה כי 'הארץ' הנזכרת שנית¹⁰⁰ היא

⁸¹ בכ"י ד: נפשותינו.

⁸² כך בכ"י ג; בכ"י א: אחרים; בכ"י בד: אחרי אשר.

⁸³ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

⁸⁴ בכ"י ד ליתא.

⁸⁵ ראה מו"נ א, ב.

⁸⁶ בכ"י ג: הם.

⁸⁷ כ"י ג מוסיף: להודיע.

⁸⁸ בכ"י ג; יבשר.

⁸⁹ בכ"י ב: הקערות (וכך בהמשך) והבניות; בכ"י ד: בעבור העקרורית (וכך בהמשך).

⁹⁰ כך בכ"י גד; בכ"י א ליתא; בכ"י ב: דומה אל הגבניות.

⁹¹ כ"י ג מוסיף: תמיד.

⁹² כך בכ"י ג; בכ"י אבד ליתא.

⁹³ כך בכ"י ג; בכ"י אבד ליתא.

⁹⁴ כך בכ"י בד; בכ"י אג: היות יבשה.

⁹⁵ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

⁹⁶ ראה פירוש א"ע לפסוק.

⁹⁷ כך בכ"י בג; בכ"י אד ליתא.

⁹⁸ כ"י ג מוסיף: שהוא האויר.

⁹⁹ כך בכ"י דהו (בשינויים קלים); בכ"י אבג: שהרי לא דבר כאן [בכ"י בג כן] על.

¹⁰⁰ בכ"י ד' אחר שתהיה [...] שנית' ליתא.

הנזכרת ראשונה. **והנה ראיות גמורות.** זה התבאר בספר השמים והעולם.¹⁰¹ **המים. לשון רבים.** כוונתו, כי המלה מורה שניות, כמו שבארנו במלת 'שמים'. **ולא**¹⁰² **יתפרדו.** ר"ל <שלא תמצא>¹⁰³ 'המים'¹⁰⁴ בלשון יחיד. <כי אם בפעל הבא עליה לשון יחיד, כמו: מי נדה>¹⁰⁵ לא זורק עליו (במ' יט, יג), המלה בעצמה, שהיא 'מי', לשון רבים, ובעבור הסמיכות אל 'נדה' בא כן,¹⁰⁶ בדרך 'שני' אשר הוא סמוך ובהכרתו יהיה 'שנים', כן 'מי' סמוך והכרתו יהיה '<מים>'.¹⁰⁷ **שהם זכרים ונקבות.** בא לתת טעם אי זה שניות יתכן במים, ואמר שימצא מהם שני מינים:¹⁰⁸ **זכרים,** הם המים המיניים אשר לבשו צורתם המיוחדת להם, שהיא הכדוריות¹⁰⁹ והקרירות והלחות; **ונקבות,** ר"ל המים אשר על האויר בכח שלא לבשו עדין צורה מיניית, כמו שהתבאר בחכמת הטבע. ועל כן קרא אותם שהם מים בפעל¹¹⁰ 'זכרים', ואותם שהם <מים>¹¹¹ בכח 'נקבות', על דרך אפלטון שהיה קורא <לצורה זכר ולחומר נקבה>.¹¹²

(ה) **(וטעם: יום אחד, הוא על תנועת)**¹¹³ **הגלגל,** <ר"ל שהיום הוא חלק מהזמן משוער בתנועה הגלגלית>¹¹⁴ שהיא תנועה אחת יומית.¹¹⁵ **ויש סוד לדרש 'שיתא אלפי'** (סנהדרין צז ע"א). ר"ל אע"פ שהעולם מחודש, אין הפסדו מחוייב, שלא נתהוה בדרך הטבע, רק ברצון בוראו, והכתובים מעידים בנצחותו.¹¹⁶ אם כן, תנועת הגלגל לא תפסק אחר שהתחילה. ודברי הגדה יש להם נסתר נוכל לפרש על דרכים רבים, אין להם מבוא הנה.

(יד) **והיו למאורות ברקיע השמים. אמר חכם גדול ספרדי שהרקיע נחלק אל שמונה חלקים וכו'.** כונת זה החכם,¹¹⁷ שתשעה גלגלים הם, וששם 'הרקיע' כולל השמונה שיש בהם כוכבים. והתשיעי הוא העליון החופה את כלם, <והוא>¹¹⁸ פשוט אשר אין כוכב בו, והוא הנקרא 'שמים'. וזהו <אומר>¹¹⁹ ברקיע השמים, שכלם סמוכים וטפלים אל העליון, הנקרא 'ערבות', והוא מכריח את כלם ומניעם בתנועתו היומית. והביאו לומר זה, אמרו: ויתן אותם אלהים ברקיע השמים (בר' א, יז), שמורה שהמאורות הם ברקיע. אם כן, שם 'רקיע' כולל כל הגלגלים שבהם כוכבים. ודעת הא"ע, שאין, רק שמונה גלגלים, והעליון הנכבד שבהם הוא גלגל המזלות¹²⁰ אשר בו כוכבים רבים, והכוכב הוא החלק הנכבד שבגלגל אשר לו תאות התנועה היומית והממשלה על כלם. וכן דעת חכמים רבים, ואבן

¹⁰¹ ראה אבן רשד, כללי ספר השמים והעולם לאריסטו, בתרגומו של ר' משה אבן תבון, מאמר א, מהדורת ש' חורש, עמ' 27-24.

¹⁰² בכ"י ג: וגם לא.

¹⁰³ כך בכ"י ג; בכ"י אבד: שתמצא.

¹⁰⁴ בכ"י בד: המלה.

¹⁰⁵ כך בכ"י ג; בכ"י אד: כמו; בכ"י ב: אף אם בפעל הבא עליה הוא לשון יחיד כמו.

¹⁰⁶ בכ"י ב: כך.

¹⁰⁷ כך בכ"י ד; בכ"י אב: שנים; בכ"י ג' כן מי [...] שנים' ליתא.

¹⁰⁸ בכ"י ב' שני מינים' ליתא.

¹⁰⁹ בכ"י ב: הנגריות; בכ"י ד: הכובד.

¹¹⁰ כ"י ג מוסיף: צורתם.

¹¹¹ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

¹¹² כך בכ"י גד; בכ"י א: זכר; בכ"י ב ליתא. ראה מו"נ א, יז.

¹¹³ כך בכ"י גהו; בכ"י אב: על צורת; בכ"י ד: ואמנם יום אחד על תנועת.

¹¹⁴ כך בכ"י דהו; בכ"י אבג ליתא.

¹¹⁵ בכ"י ג: ר"ל תנועה יומיית.

¹¹⁶ ראה מו"נ ב, כז-כח.

¹¹⁷ בכ"י ג: כונת החכם הגדול.

¹¹⁸ כך בכ"י ג; בכ"י אבד ליתא.

¹¹⁹ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

¹²⁰ בכ"י ב: י"ב מזלות.

רשד מכללם.¹²¹ ונמשך א"ע אחר פירושו במלת 'רקיע',¹²² ר"ל האויר הנקרש,¹²³ ואמר שהמאורות נתונים בו למראית העין, וזהו אמרו **ושם יראו**.

(טז) **ויעש אלהים את שני המאורות <הגדולים>**.¹²⁴ **נקראו השנים 'גדולים'**. ר"ל שהשמש גדול מהירח מאד, ומהדין לא היה ראוי לקרא 'גדול', רק השמש. אך הירח נקרא 'גדול' גם כן בערך <מראהו אל>¹²⁵ שאר הכוכבים, כמו שנעשה בשלשת בני ישי שקראם כלם: הגדולים (שמ"א יז, יג) בערך הקטנים מהם. **ולא זה גדול מזה, <יש לו סוד>**.¹²⁶ זה אמר על הגדת: 'לכי ומעטי את עצמך' (חולין ס ע"ב), שתחלה היו שוין. וכוונתו, כי באמרם שהיו שוין לא אמרו זה על מדת קצב גופם, שהרי השמש גדול מהארץ <ק"נ פעם, והירח אינו, רק ל"ג פעם משעור [ה]ארץ. אמנם לקרוב הירח מהארץ>¹²⁷ ולרוב גובה השמש ממנו, יראו שוים למראית העין. גם לסבה זה יסתיר הירח <את>¹²⁸ גוף השמש בעת הפגשם בחלקים ידועים¹²⁹ מהגלגל, ואז יהיה הלכות הכללי. וזהו אמרו **יש לו סוד**.

(יז) **ויתן. אל תתמה על מלת ויתן, <כי כן כתוב: את קשתי נתתי בענן (בר' ט, יג)>**.¹³⁰ ר"ל כי ידמה באמרו: ויתן, כי עד עתה, שהוא יום רביעי, לא היו שם. וכוונתו, כי הכל נברא ביום ראשון ונקבעו בגלגליהם, ואחר לא זזו ממקומם. אמנם אמרו עתה: ויתן, בעבור הראותם עתה ברקיע, שהוא האויר הנקרש,¹³¹ מה שלא היה קודם לכן, ונראו כאלו נעשו¹³² שם מחדש. וכן¹³³ בקשת, שהוא מהכאת¹³⁴ ניצוץ השמש על הענן הגבנוני לטוש <הבנין>¹³⁵ בהיותו במזל¹³⁶ ידוע ומוגבל מהשמש, כמו שיתבאר בספר אותות השמים עליונות.¹³⁷ ונאמר בו לשון נתינה אחר המבול, והוא שם¹³⁸ בכח מעת הבריאה, כי פעל השמש כמו כן¹³⁹ לא יחסר, רק בחסרון המקבל.

בכאן ראיתי לישיב לשון הפרשה אחר כוונת החכם הר"ם במז"ל, שהיה כל מין ומין מכוון לעצמו ולא נבראו זה מפני זה, כל שכן הנכבד מפני הפחות.¹⁴⁰ והמובן מהפרשה, שהמאורות ברקיע כדי להאיר ולמשול על הארץ. ואנחנו נישיב זה שומר הכוונה הנזכרת מהר"ם במז"ל ונתיר זה הספק. ונאמר, כי הר"ם ז"ל אמר בזכרו דעות הקדמונים¹⁴¹ בתכלית המציאות מה הוא, כי דעתו שכל מין ומין

¹²¹ ראה אבן רשד, קצור מה שאחר הטבע, בתרגומו של ר' משה אבן תבון, ד, כ"י פריס 956, 543; הנ"ל, כללי ספר השמים והעולם לאריסטו, מאמר ב, עמ' 56. כלומר, אין גלגל מעל גלגל המזלות שהוא בלי כוכב, כפי שגורס תלמי, והיא הדעה המקובלת אצל רוב חכמי התכונה והפילוסופים בימי הביניים.

¹²² ראה פירוש א"ע לבר' א, א.

¹²³ בכ"י ג: הנרקע.

¹²⁴ כך בכ"י בג; בכ"י א ליתא; בכ"י ד כתוב רק 'ויעש'.

¹²⁵ כך בכ"י ג; בכ"י אבד ליתא.

¹²⁶ כך בכ"י בגד; בכ"י א: וכו'.

¹²⁷ בכ"י א ליתא; בכ"י ב: ק"נ פעם והיא אינה רק חלק אחד מל"ג שיעור הארץ אמנם לקירוב מדת ארץ; בכ"י ג: והארץ גדולה מהירח; בכ"י ד: ס"ג פעם והירח אינו רק ל"ג פעם משעור אמנם לקרוב הירח מהארץ.

¹²⁸ כך בכ"י ג; בכ"י אב: אל; בכ"י ד: כל.

¹²⁹ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

¹³⁰ כך בכ"י בד; בכ"י אג: וכו'.

¹³¹ בכ"י ג: המזוכך.

¹³² בכ"י בד: נתנו.

¹³³ כ"י ג מוסיף: הענין.

¹³⁴ בכ"י ב: בהבאת; בכ"י ג: מהראות.

¹³⁵ כך בכ"י בד; בכ"י א: הגבטן; בכ"י ג ליתא.

¹³⁶ בכ"י ד: במצב.

¹³⁷ ראה אותות השמים, בתרגומו של ר' שמואל אבן תבון, מאמר ג, מהדורת ר' פונטיין, עמ' 164 ואילך. בעמוד 170 הוא מתרגם: 'כשתזרח השמש כנגד הרביב הוא והעב, יזרח אורה בשניהם ויהיו כדמות המראה הלטושה, ויקבלו המראים המתפשטים בהם מן השמש [...]'.
¹³⁸ בכ"י ג: והושם.

¹³⁹ בכ"י ד: מוכן.

¹⁴⁰ ראה מו"נ ג, יג-יד.

¹⁴¹ בכ"י בד: החכמים.

מכוון לעצמו.¹⁴² ולא אמר שזה <מפני>¹⁴³ זה, רק כל מה שגזרה חכמתו מהאל ית'¹⁴⁴ שימצאו הצורות <המיניות>¹⁴⁵ החמרות¹⁴⁶ בחמרים לפי רחב הצורה הגדול בכמותו ואיכותו, יצאו המינים ההם לפועל והיה להם מציאות חזק מתמיד. ומה שהיה נמנע לה בטבעו, היה להם טבע ההמנעות¹⁴⁷ חזק,¹⁴⁸ כי 'לנמנע טבע קיים אינו מפעולת פועל'.¹⁴⁹ והביא ראיות לדעתו מפסוקי התורה והנביאים. ואמר, <כי>¹⁵⁰ באמרו בתורה בכוכבים: להאיר על הארץ ולמשול ביום ובלילה (בר' א, יז-יח), שאין כוונתו שנבראו כדי לעשות זה, אבל הגיד שטבעם שהטביע להם השם ית' שיגיע זה התועלת מהם בעולם השפל, כמו שאמ': ורדו בדגת הים (שם, כח), שאין כוונתו שנברא לכך, רק בטבעו שיהיה מנהיג ושליט.¹⁵¹ וכאשר משפטינו וחקנו לישיב לשון הפסוקים בכל יכלתנו ולשמור הדעות האמתיות והכוונות¹⁵² הצודקות בכל כונו, ראינו לישיב בלשון זאת הפרשה, ר"ל הנאמר בכוכבים: להאיר על הארץ, ולמשול [...] ולהבדיל בין היום וגו' (שם), שיראה מזה הלשון שלכך נבראו, שומר¹⁵³ כונת הר"ם שלא יאמר במינים שנבראו זה מפני זה, אבל כל אחד מכוון לעצמו.

ונאמר, כי כוונת החכמים ודעתם, שכל הדברים החמריים, ר"ל הגלגלים והכוכבים והיסודות ומה שבתוכם, הכל נברא ביום ראשון,¹⁵⁴ באמרם ז"ל: 'הן הן מאורות שנבראו ביום ראשון ולא תלאן עד יום רביעי' (חגיגה יב ע"א),¹⁵⁵ שהמשילו זה לזרע שזרע זרעים חלוקים בארץ, וצמחו קצתם אחר יום אחד וקצתם אחר שני ימים או יותר.¹⁵⁶ וזה אמרו:¹⁵⁷ 'עד יום רביעי', כי אז נראתה פעולת הכוכבים כאשר הם מאירים ראייה מבוארת. כי ביום השלישי נתגלתה הארץ בכח תנועת הגלגלים והכוכבים, והוציאה הארץ מיני דשאים ואילנות בכחם, גם כן הנותנת בהם צורת הנפש ה[ז]נה,¹⁵⁸ מפני שבתנועתם יתערבו היסודות וימזגו¹⁵⁹ ויתהוו <הקיטורים>,¹⁶⁰ ומהם יתהוו המחצבים למיניהם, וזה מספיק בתולדתם, ר"ל הערוב והמזג לבד,¹⁶¹ נזדכך החומר ההוא עד שהוכן לקבל צורה נפשית ה[ז]נה,¹⁶² הושם בהם, ר"ל בגלגלים ובכוכבים, כח¹⁶³ פעולה לתקן¹⁶⁴ בהם הצורה ה[ז]נה¹⁶⁵ היא לפי מזגם אשר בו תחלה בעירוב. אבל שיראה פועל <האור>¹⁶⁶ בעולם השפל, ר"ל שיאירו

¹⁴² ראה מו"נ ג, יג.

¹⁴³ כך בכ"י ג; בכ"י אב ליתא.

¹⁴⁴ כ"י ד מוסיף: כדי.

¹⁴⁵ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

¹⁴⁶ בכ"י ד ליתא.

¹⁴⁷ בכ"י ד: טבעו המתעורר.

¹⁴⁸ כ"י ב מוסיף: מתמיד.

¹⁴⁹ ראה מו"נ ג, טו.

¹⁵⁰ כך בכ"י בגד; בכ"י א: כן.

¹⁵¹ ראה מו"נ ג, יג.

¹⁵² בכ"י ב: והדתות.

¹⁵³ בכ"י ג: כי.

¹⁵⁴ בכ"י ד: אחד.

¹⁵⁵ כ"י ד מוסיף: ר"ל לא נגלית ולא נראת פעולתן וכחן הגלות מבואר בשפלים עד.

¹⁵⁶ ראה מו"נ ב, ל.

¹⁵⁷ בכ"י בד: וזהו אמרם.

¹⁵⁸ בכ"י אג: הנה; בכ"י בד: הזכה.

¹⁵⁹ בכ"י ד: ויתמעטו.

¹⁶⁰ כך בכ"י בד; בכ"י אג: הצמחים.

¹⁶¹ כ"י ד מוסיף: וכל אשר.

¹⁶² בכ"י אג: זה. בכ"י ב: הזכה. בכ"י ד: ובה.

¹⁶³ בכ"י ב ליתא.

¹⁶⁴ בכ"י ד: ליתן.

¹⁶⁵ בכ"י אבגד: הזכה.

¹⁶⁶ כך בכ"י בג; בכ"י א: החום; בכ"י ד: האויר.

בהתהפכות הניצוץ, לא נאמר עד יום רביעי, כי עד עתה היתה הארץ¹⁶⁷ מכוסה במים, והניצוץ לא יתהפך אם לא יכה על דבר מקשיי. ולכן אין האור מצוי בים אוקיינוס לרוב פלגי מים אשר בו לא יתהפך ניצוץ המאורות¹⁶⁸ המכה עליו.¹⁶⁹ וראה והפלא איך רמזו כוונתם זאת באמרם: 'הן הן מאורות', ולא אמרו: 'הן הן כוכבים',¹⁷⁰ כי דעתם,¹⁷¹ כי הכוחות הבאות בכח תנועתם, שהוא העירוב והמזג והצורה הז[נ]ה¹⁷² המספקת¹⁷³ בצמחים, היתה מגעת בשפלים קודם יום רביעי¹⁷⁴ כמו שבארנו. אבל האורה הבאה מכחם לא נראתה ראה מבוארת עד יום רביעי, אחר¹⁷⁵ הגלות הארץ והתקשות פניה כאשר בארנו. וכאשר האורה וכחה¹⁷⁶ צריכה והכרחית בנתינת הצורה המרגשת, כי כאשר החומר המקבל <הצורה ההיא>¹⁷⁷ צריך זכוך רב ושוי¹⁷⁸ המזגות יותר מהחומר¹⁷⁹ המקבל הצורה הז[נ]ה,¹⁸⁰ צריך שיהיה האור נמצא, כי הטוהר¹⁸¹ והזכוך באים מהמזגות האור בחמרים והתערבו עמהם בכח התהפכות ניצוץ הכוכב. כי מדרך הפועל שיתן לפעול דבר¹⁸² מתיחס אליו ודומה לו. ודעתנו נמשך לדעת האומר שאין צריך להכניס שכל נפרד בנתינת הצורות זולת בצורת האדם¹⁸³ כאשר הוא אדם, והוא נפשו השכלית.¹⁸⁴ אבל הצורות החמריות, נותנם ומכינם הם הכחות הגלגליות הבאות מאת הכוכבים, ובפרט השמש שהוא הפועל הגדול. לכן לא נמצא בריאת חי-מרגיש עד יום חמישי,¹⁸⁵ שנבראו בו דגים¹⁸⁶ ועופות, ואחר הגלות אור הכוכבים בעולם השפל כמו שבארנו.

אם כן,¹⁸⁷ אמרו: יהי מאורות ברקיע השמים (בר' א, יד), <ר"ל>¹⁸⁸ תראה ותגלה פעולת אור הכוכבים¹⁸⁹ בעולם השפל הנתונים ברקיע השמים. להבדיל בין היום ובין הלילה (שם), ר"ל כי בהיותם קבועים בגלגל, הוא סבת האור והחשך המתגלגל בעולם על ידי סבוב הגלגל ותנועתו,¹⁹⁰ אשר האור והחשך סבה להתאווות האדים¹⁹¹ והקיטורים, אשר הם סבה לכל מתהווה. ואמרו: והיו לאותות ולמועדים (שם), ר"ל שבתנועת הכוכבים נלמוד ונמנה הרגעים והשעות, שהם חלקי זמן, כמו שפירש החכם <א"ע>¹⁹² ז"ל.¹⁹³ או נוכל לומר, שמבטי הכוכבים ודבוקן ורחקן זה מזה ועלייתן וירידתן ברבעי

¹⁶⁷ בכ"י ג' ב'התהפכות [...] הארץ' ליתא.

¹⁶⁸ בכ"י ד': השמש והמאורות.

¹⁶⁹ בכ"י ג' ולכן [...] עליו' ליתא.

¹⁷⁰ בכ"י ד': 'ולא [...] כוכבים' ליתא.

¹⁷¹ בכ"י ד': כוונתם.

¹⁷² בכ"י אגד: הזכה.

¹⁷³ בכ"י ב': והצורה הזכה המתפרקת.

¹⁷⁴ בכ"י ג' יום רביעי' ליתא.

¹⁷⁵ בכ"י ב' רביעי אחר' ליתא.

¹⁷⁶ בכ"י ג' ליתא.

¹⁷⁷ כך בכ"י ד'; בכ"י א': ההוא.

¹⁷⁸ בכ"י ד' ליתא.

¹⁷⁹ בכ"י בג' 'המקבל [...] מהחומר' ליתא.

¹⁸⁰ בכ"י אבגד: הזכה.

¹⁸¹ בכ"י ד': הזוהר.

¹⁸² כ"י א' מוסיף: מתחמם.

¹⁸³ כ"י בד' מוסיף: לבד.

¹⁸⁴ הוא דעתו של אריסטו; ראה אבן רשד, פירוש הקצר למה שאחר הטבע, בתרגומו של ר' משה אבן תבון, שער ד, כ"י פריס 956, 549-א-ב), והיא עומדת בניגוד לדעת אלפאראבי ואבן סינא שאותה מקבל הרמב"ם הרואה צורך להניח שכל נפרד בנתינת כל הצורות. ר' שמואל אבן תבון מזכיר היוכוח בנושא זה במאמר יקוון המים, פרק ד, עמ' 12-13.

¹⁸⁵ בכ"י ג' ליתא.

¹⁸⁶ כ"י ב' מוסיף: וחיות.

¹⁸⁷ בכ"י ג': אחרי כן.

¹⁸⁸ כך בכ"י בדי; בכ"י א' ליתא; בכ"י ג': כלומר.

¹⁸⁹ בכ"י ד': ותראה אור השמש והכוכבים.

¹⁹⁰ בכ"י ג': על ידי תנועת הגלגל.

¹⁹¹ בכ"י ד': האורים.

¹⁹² כך בכ"י בדי; בכ"י אג' ליתא.

¹⁹³ בכ"י ג': ע"ה.

הגלגל ונזירותו ולכתן מהלך ישר הוא אות וסימן לבעלי המלאכה ההיא בהקדמת הודעת <העתידות>. ¹⁹⁴ ואמרו: ולמועדים (שם), שלפי מנין מהלכן יגבילו ¹⁹⁵ זמן בעלי המלאכה ההיא ומועד ידוע בהצלחת עם או איש ידוע ובנפילתו. ואמרו: והיו למאורות ברקיע השמים (שם, טו), <ר"ל כי היות הכוכבים קבועים בגלגל אשר מורה עליו אומר: >¹⁹⁶ להאיר על הארץ (שם), ר"ל שהם נתונים ¹⁹⁷ וקבועים בו, לא מונחים עליו, הוא בעבור שיאירו על הארץ, פעם בחלק אחד ממנה ופעם בחלק אחר, לפי שתנועת הגלגל בסבוב. ותועלת האורה והעדרה ¹⁹⁸ בארנוהו. כי בהיות הכוכב עומד ונח במקומו תמיד והגלגל מתנועע תמיד, מופת חותך שבין שני החמרים חלוף, ולכן הגלגל ספירי והכוכב איננו ספירי, כמו שאמר ארסטו, שבהתחלף הפעולות יתבאר התחלפות הצורות, ¹⁹⁹ וחלוף הצורות נמשך להתחלפות החמרים. אם כן, בהתקבץ שני חמרים מתחלפים והדבקם זה בזה <תמיד>, ²⁰⁰ הוא לסבה אשר <יגיע> ²⁰¹ אורם על הארץ במקומות מתחלפים אשר הכל לתועלת ²⁰² הנגלה אלינו קצתו ונעלם רובו. ומיוחדם ומכונים ²⁰³ בזה הוא ²⁰⁴ השם ית' אשר כל פעולותיו בתכלית השלמות, כונן שמים בתבונה. אמנם ²⁰⁵ בריאת הכוכבים אשר היתה ביום ראשון עם בריאת שאר הנבראים אשר רמז אליהם באמרו: את השמים ואת הארץ (שם, א), ר"ל כל מה שבשמים, שהם הגלגלים והכוכבים, לא היתה כדי שיאירו על הארץ, שיתחייב מזה שקר, והוא, <שיהיה> ²⁰⁶ מציאות הנכבד מפני הפחות, שהכוכבים ²⁰⁷ יותר נכבדים ויותר חזקי המציאות מהיסודות ²⁰⁸ והמורכב מהם, ולכן אישיהם עומדים קיימים תמיד. אבל התאחדם והתקעם בגלגל, הוא לסבת תועלת האורה המגעת מהם על השפלים כמו שבארנו.

ולרמוז זאת הכוונה ²⁰⁹ האמתית, ר"ל שהכוכבים נבראו ביום ראשון, נזכרה ביום ראשון הויית האור, באמרו: יהי אור (שם, ב). כי אע"פ שלא נראתה האורה בעולם השפל עד יום רביעי, זה לא היה, רק לחסרון המקבל, ר"ל <הארץ> ²¹⁰ אשר היתה מכוסה במים, אבל פועלם היה מוכן מאתם תכף הבראם, ובכוחם נתגלתה הארץ ויבשה ואח"כ האירה. ²¹¹ וביאר זה גם כן בשני המאורות הגדולים, ר"ל שהיותם קבועים בגלגל הוא לסבה אשר זכרנו, ר"ל בעבור האורה המגעת מהם לשפלים בעתים מתחלפים ולמשול ²¹² האחד ביום והאחד בלילה, שר"ל שאז תראה פעולתם יותר

¹⁹⁴ כך בכ"י בגד; בכ"י א: העבודות.

¹⁹⁵ בכ"י ב: יגדלו; בכ"י ד: יגבל.

¹⁹⁶ כך בכ"י בג; בכ"י אד ליתא.

¹⁹⁷ בכ"י ג: בתוכם.

¹⁹⁸ בכ"י ב: והערה; בכ"י ד ליתא.

¹⁹⁹ הרמב"ם מייחס דעה זו לאלפאראבי ולא לאריסטו; ראה מו"נ ב, יט. אריסטו בדעה שהכוכבים מאותו חומר של הגלגלים (ראה על השמים והעולם ב, ז, 289א; השווה אבן רשד, כללי ספר השמים והעולם, מאמר ב, עמ' 47), וגם שהם כדוריים (על השמים והעולם ב, יא, 291ב). אבן רשד מפרש שאותו פועל יתחלפו פעולותיו בהתחלף הנושא; ראה כללי ספר השמים והעולם, מאמר ב, עמ' 49.

²⁰⁰ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

²⁰¹ כך בכ"י ד; בכ"י אג: יגיה; בכ"י ב: על.

²⁰² בכ"י ג: למעלת.

²⁰³ בכ"י ד: ומכוונם.

²⁰⁴ בכ"י ב: בכח.

²⁰⁵ בכ"י ב: אבל אמנם בזה; בכ"י ד: אבל אמנם בהיות.

²⁰⁶ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

²⁰⁷ כ"י ג מוסיף: והגלגלים.

²⁰⁸ בכ"י ג: מד' היסודות.

²⁰⁹ בכ"י ד: הסבה.

²¹⁰ כך בכ"י ג; בכ"י אב ליתא.

²¹¹ כ"י ג מוסיף: המאורות.

²¹² בכ"י ד: ותועלתה.

בעולם. <ואמ':²¹³ ויעש אלהים את שני המאורות וכו' (שם, טז), ר"ל וכבר עשה אלהים את שני המאורות והיותם נתקנים²¹⁴ ומיוסדים בדרך שיהיה זה מושל ביום וזה מושל בלילה ולא ימשלו תמיד שניהם על הארץ²¹⁵ בדרך אחד יחד,²¹⁶ הוא בהיותם תקועים בגלגל אשר תנועתו בסבוב הוא >סבת²¹⁷ זריחתם והערבם. וחזק זה הענין²¹⁸ באמרו בשני המאורות: ויתן אותם אלהים ברקיע השמים להאיר על הארץ (שם, יז), להרחיב נקבי המשכית לשלמים. אמנם הבדילו²¹⁹ שני המאורות מכל שאר המאורות אע"פ שדין אחד להם בזה – ר"ל שסבת היותם קבועים בגלגל >הוא בעבור התועלת מנתינת האורה והעדרה²²⁰ – הוא בעבור גודל מעלתם ועוצם חלקם במציאות ורוב התועלת המגיע מהם אל העולם השפל יותר משאר הכוכבים. אבל כונתינו, כי מציאותם אינו להגיע תועלת²²¹ לשפלים, שאם כן יתחייב מהנחתנו השקר שהזכרנו. הנה ישבנו²²² לשון הפרשה נמשך לכוונת הר"ם ז"ל שלא יאמר שמציאות מין בעבור מין, אבל כל מין מכוון לעצמו, וכל שכן שלא יהיה מציאות הנכבדים בעבור הפחותים, לפי הנראה לנו. ונשוב לבאר דברי החכם א"ע.

נראה לנו פירוש אחר יותר נכון באמרו **אל תתמה על מלת ויתן**, ר"ל כי זה נמשך לכוונתו >שהרקיע הוא האויר²²³ הנקרא. אם כן, המאורות אינן >נתונים, רק²²⁴ בגלגלים,²²⁵ ולכן נופל בו לשון 'נתינה', בעבור ששם יראו, כמו שאמרנו למעלה. **וכן אמרו: את קשתי נתתי בענן** (שם ט, יג). וידוע שהקשת אין לו מציאות²²⁶ חמרי, ואינו, רק זוהר השמש המכה על הענן הגבנוני²²⁷ לטוש הבנין²²⁸ כמו שבארנו.²²⁹ ובעבור שהמראה ההוא יראה שם, נאמר בו לשון 'נתינה', כן במאורות הרקיע שאינו, רק מראה לבד, נאמר בו לשון 'נתינה'.

(יח) **וצדקו האומרים על פי שלשה עדים**. ר"ל רז"ל שאמרו פרק במה מדליקין: 'כשיראך כוכב עדיין יום, שנים הם בין השמשות',²³⁰ שלשה²³¹ לילה' (שבת לה ע"ב).²³²

(כ) **ישרצו. פעל יוצא, וכמוהו: ושרץ היאור צפרדעים** (שמ' ז, כח). ר"ל אע"פ שמצאנו: >פרו²³³ וישרצו (שמ' א, ז), שהוא עומד, כמו שפירש הוא בפרשת ואלה שמות, זה יוצא אל: שרץ >נפש²³⁴ חיה, וכן: ושרץ היאור²³⁵ צפרדעים, יוצא אל: צפרדעים. **וטעם ישרצו, תולדת עם הגבוהה**. ר"ל²³⁶

²¹³ כך בכ"י בד; בכ"י א ליתא; בכ"י ג: ופסוק.

²¹⁴ בכ"י ב: נתקעים.

²¹⁵ בכ"י ב: [...] בדרך שיהיה זה מושל בלילה ולא נמשלו שניהם תמיד.

²¹⁶ בכ"י ג ליתא. בכ"י ד: על הארץ יחד.

²¹⁷ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

²¹⁸ בכ"י ד: האמונה; כ"י ב מוסיף: הכוונה.

²¹⁹ בכ"י ב: הגדילו; בכ"י ד: הגדל.

²²⁰ כך בכ"י ד; בכ"י אבג ליתא.

²²¹ בכ"י ד 'משאר [...] תועלת' ליתא.

²²² בכ"י ג: כי.

²²³ כך בכ"י ג; בכ"י אב: האויר הוא הרקיע.

²²⁴ כך בכ"י בד; בכ"י א ליתא.

²²⁵ בכ"י ג: ואחר שהמאורות אשר בגלגלים מאירים באויר.

²²⁶ בכ"י ג: איננו.

²²⁷ בכ"י ג: הגווי.

²²⁸ בכ"י ג: הגוון.

²²⁹ ראה הפירוש הראשון לבר' א, יז לעיל.

²³⁰ כך בכ"י ג; בכ"י אבד ליתא.

²³¹ כ"י בד מוסיף: ודאי.

²³² לשון התלמוד: 'אמר רב יהודה אמר שמואל: כוכב אחד יום, שנים בין השמשות, שלשה לילה'.

²³³ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

²³⁴ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

²³⁵ בכ"י ב: אותם; בכ"י ד: ארצם (ראה תה' קה, ז).

²³⁶ כ"י ג מוסיף: מצד.

הטבע עם מערכת הכוכבים שבתנועתם יתערבו היסודות ויוכן המזג לקבל הצורה המרגשת, ואז יתנוה הגלגלים והכוכבים.²³⁷

(כד) **נפש חיה. כלל לאשר הוציאו המים והארץ.** ר"ל שאע"פ שנאמר למעלה: ישרצו המים (בר' א, כ), שיראה שהדגים והעופות בריאתם מהמים לבד, זה אינו אמת, כי 'נפש חיה' הנאמרת ב'תוצא הארץ' כלל כל מרגיש. ויש בדגים ובעופות חלקים מיסוד העפר ומשאר היסודות גם כן. אך נזכרו שני אלה ולא האחרים בעבור היות בנינם מהם.

(כו) **והוא הכל, ולא אוכל לפרש.** ר"ל אם לא באריכות והקדמות גדולות, כי לא אמר: לא אדע, אבל: לא אוכל. והכוונה, כי <כל המציאות מצוייר>²³⁸ בעצם האל, והוא סבתו ותכליתו המעמידו בחכמתו²³⁹ ועצמו. ולאמת²⁴⁰ זה יצטרכו הקדמות רבות, כמעט שהם כוללות רוב חכמת הטבע והאלהות. לכן אמר **לא אוכל לפרש.**

פרק ב

(ב) **כי הימים נבראים וכו' וזה הפירוש תפל.** שהימים הם חלקי הזמן, והזמן מקרה נשוא בתנועת הגלגל. ואחר שנברא הגלגל, הזמן נברא עמו, ויבואו הימים זה אחר זה לאין תכלית. אם כן, איך יפול בו לשון 'ויכל'?

(ג) **השרשים בכל המינים, שנתן בהם כח לעשות דמותם.** ר"ל המינים שיש בהם כח טבעי ליתן <לאישים מן המינים>²⁴¹ לשמור מינם.²⁴²

(ה) **ועל דעתי, שהוא עץ פרי, בעבור שנמשל האדם אל עץ.** כדברי החכמים²⁴³ האדם אילן הפוך.²⁴⁴ <והנה>²⁴⁵ **שיח.** שנגזר מן: שיחה (תה' נז, ז).²⁴⁶ **ניב.** מניב שפתים (יש' נז, יט).²⁴⁷ **סעיף.** משעיפים (איוב ד, יג), הם מחשבות. **בד.** מן: יאכל בדי עורו (שם יח, יג), שר"ל איברים. **אמיר.** מן: <ויי>²⁴⁸ האמירך²⁴⁹ (דב' כו, יח), שהוא לשון גובה. **סרעף.** מן: סרעפי בקרבי (תה' צד, יט), שר"ל מחשבות. וכלם הושאלו לאילן בעבור שנמשל לו האדם.

(ח) **ופי': בעדן גן אלהים היית (יח' כח, יג).** פסוק הוא ביחזקאל. ופירושו, הנה בא לבאר שהגן אינו כולל כל המקום הנקרא 'עדן', רק חלק ממנו בצד מזרח.²⁵⁰ **וה"א 'האדם' יש לו סוד.** ר"ל שהוא <שם>²⁵¹ עצם, ולא תבא בו ה"א הידיעה.²⁵² והנה <תאות>²⁵³ בעבור שרומז אל האיש הכללי, שהכוונה אליו במציאות מין האדם, אשר באפשרותו להשיג המציאות השפל, הנרמז ב'גן' כמו

²³⁷ כ"י ג מוסיף אחרי הפירוש לפסוק כד: אמר **אם כן פני השמים למטה הם**, כלומר לפי דבריו שהעוף יעופף בסמוך להם. ואין האמת, כי פני השמים הם הפאה אשר התנועה בה מתחלה ממזרח למערב, כמו שיתבאר עוד. וכתב ב'שטה אחרת': 'זוה לא יתכן להיות פני הרקיע אלינו ואחוריו למעלה'.

²³⁸ כך בכ"י **בד**; בכ"י **א**: מצוייר המציאות; בכ"י **ג**: כל המציאות.

²³⁹ בכ"י **בד**: ברוב חכמתו.

²⁴⁰ בכ"י **ד**: וללמד.

²⁴¹ כך בכ"י **ג**; בכ"י **א**: לאישיהם; בכ"י **ב**: לאישים המינים.

²⁴² בכ"י **ד**: שיש כח טבעי להם לעשות מינם.

²⁴³ כ"י **ג** מוסיף: נקרא.

²⁴⁴ לא מצאתי.

²⁴⁵ כך בכ"י **גד**; בכ"י **אב**: והוא.

²⁴⁶ כ"י **ג** מוסיף: כמו: מרוב שיחי (שמ"א א, טז).

²⁴⁷ כ"י **ג** מוסיף: וניבו נבזה אכלו (מלא' א, יב). בכ"י **ד** הפירוש חסר.

²⁴⁸ כך בכ"י **בד**; בכ"י **אג** ליתא.

²⁴⁹ כ"י **ג** מוסיף: היום.

²⁵⁰ בכ"י **ג** בצד מזרח' ליתא.

²⁵¹ כך בכ"י **גד**; בכ"י **אב** ליתא.

²⁵² כ"י **ג** מוסיף: מדרך הדקדוק.

²⁵³ כך בכ"י **בגד**; בכ"י **א**: האות.

שנבאר.²⁵⁴ <והאפשר>²⁵⁵ במין, אי אפשר בלתי היותו, שאם כן, יהיה נמנע,²⁵⁶ והנמנע הפך האפשרי.²⁵⁷ זה חלוף לא יתכן. ואל זה רמז **יש לו סוד. גם נמצא: שבט המנשה** (דב' ג, יג ועוד). ר"ל שנופל בו ה"א הידיעה כשם 'האדם', ויהיה שם היחס.

(יא) **והוא בא מפאת מזרחית דרומית**. כל מה שכתב במקומות הנהרות <וצדדי הגרתם>²⁵⁸ נודע אליו מחכמת הכדור.²⁵⁹ **והוא אחרית גבול ארץ ישראל**. זה כתוב בגבול הארץ.²⁶⁰ **והראיה, גדולה בקיץ**. ר"ל אחר שהוא מפאת דרום, כשיהיה זמן הקיץ בצפון אשר רוב היישוב שם, הוא זמן סתיו בדרום. וירבו בים אז הגשמים ויגדלו הנהרות הדרומיים.²⁶¹ **וידענו כי גן עדן תחת קו השווה**. זה נודע גם כן בחכמת התכונה, בחלוקת המיושב לשבעה איקלימים וזכירת המקומות והעיירות²⁶² אשר בכל איקלים <ואיקלים>.²⁶³ **אם כן, ירד פישון לפאת דרומית מערבית**. ר"ל אם פישון הוא היאור הבא מפאת דרום, <ירד>²⁶⁴ לפאת דרומית <מערבית>²⁶⁵ ששם הר הלבונה שהזכיר, ואחר כן ישוב דרך צפונית,²⁶⁶ שהרי הוא עובר על מצרים שהיא צפונית לארץ ישראל.

(יב) **נקרא שם מלא על עולם מלא** (בר"ר יג, ג). <ר"ל שם מלא>²⁶⁷ הוא השם הנכבד, שם²⁶⁸ בן ד' אותיות, שהוא שם העצם לבדו, המורה על עצמו ית' וישותו, כי כל השמות האחרים תארים נגזרים מפעולותיו. **עולם מלא**. ר"ל האדם, שנקרא 'עולם קטן', ובהמצאו נתמלאת כוונת המציאות השפלה.²⁶⁹ **והנה שכחו: ויהי בנסעם מקדם** (בר' יא, ב). ר"ל ממזרחו של עולם ששם היה גן עדן, כאמרו: ויטע יי אלהים גן בעדן מקדם (שם ב, ח). וכשנטרד האדם מן הגן נשאר בסמוך ממנו, ר"ל בצד מזרח העולם.²⁷⁰ וידוע כי ארץ ישראל רחוקה מתחלת המזרח ז' שעות²⁷¹ ומחצה.

(טו) **הגן. לשון זכר ונקבה**. זכר, באמרו: כגן רטוב; ונקבה: לעבדה ולשמרה.²⁷²

(יז) **ודקדוק 'ממנו' בספר היסוד <תמצאנו>**.²⁷³ לא מצאנו דקדוקו בספר היסוד, אך הוא מבואר בראש ואלה שמות.²⁷⁴ וכוונתו, כי 'ממנו' לשון רבים דגוש לחסרון נו"ן. אחרת 'ממנו' לשון יחיד, כמו: ממנו פנה (זכ' י, ד), לחסרון ה"א, שהוא: ממנהו,²⁷⁵ על דרך: ישמרהו (תה' מא, ג), ירדפהו (שופ' ט,

²⁵⁴ ראה להלן, בר' ג, כג-כד; ובסוף הפרשה, פירוש 'אות נפש' לבר' ב, ח; ג, כ.

²⁵⁵ כך בכ"י ד; בכ"י אבג ליתא.

²⁵⁶ עקרון זה הוא של אריסטו (ראה מטפיסיקה ט, ד, 1047ב ועוד) והוא עומד ביסוד מו"נ, ב, ההנחה השמינית.

²⁵⁷ ראה מו"נ ג, טו.

²⁵⁸ כך בכ"י ב; בכ"י א ליתא. בכ"י ד: ג"כ והגרתם.

²⁵⁹ בכ"י ב: הכבוד; בכ"י ג פירוש זה חסר.

²⁶⁰ ראה דב' יא, כד. כ"י ו מוסיף: **רחוק מקו השווה**. מקום שהיום והלילה שוין לעולם והוא יוצא מצד הנגב.

²⁶¹ בכ"י ב: הכח המימי.

²⁶² בכ"י ג: והיערות. כ"י ד מוסיף: המפורסמות.

²⁶³ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא. על האקלימים והמקומות בכל אקלים ואקלים ראה למשל ספר אלפאראגני, בתרגומו של ר' יעקב אנטולי, שערים י"א (כ"י אוקספורד 184, 9ב-12ב).

²⁶⁴ כך בכ"י בד; בכ"י אג: יראה.

²⁶⁵ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

²⁶⁶ בכ"י ג 'ואחר כן ישוב דרך צפונית' ליתא.

²⁶⁷ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

²⁶⁸ בכ"י גד ליתא.

²⁶⁹ כ"י ג מוסיף: אמ' **ודע כי מקום האדמה שנבאר ממנה אדם קרוב לגן עדן**. ר"ל שלא נברא בגן, והעד: וישם שם את האדם אשר יצר (בר' ב, ח). ואחר: וישלחהו וכו' לעבוד את האדמה וכו' (שם ג, כג), ודרך האדם שיעשה מלאכתו למצוא מחייתו במקום קרוב אל המקום שגורש ממנו, כי יקוה לשוב בו עוד גם אם ימצא מבוקשו בקרוב למה יתרחק, ומאשר הש"י שלחהו בגרוש מג"ע לעבוד את האדמה אשר לוקח משם.

²⁷⁰ בכ"י ג 'וכשנטרד [...] העולם' ליתא.

²⁷¹ בכ"י ג: מעלות.

²⁷² כ"י ג מוסיף: ובלשון רבים: מעין גנים (שה"ש ד, טו), כגנות עלי נהר (במ' כד, ו).

²⁷³ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

²⁷⁴ בכ"י ג משפט זה חסר. ראה פירוש א"ע לשמ' א, ט.

²⁷⁵ בכ"י ג: אחרת ממנו לשון יחיד לחסרון ה"א והראוי בתשלומי ממנהו.

(מ). רק דעת טוב ורע בדבר אחד <לבדו>²⁷⁶ לא ידע. כי עץ הדעת כולל החמירות. והדבר הנמנע²⁷⁷ מהאדם באשר הוא שכלי,²⁷⁸ אשר הוא הכוונה במציאותו,²⁷⁹ הוא השלוח במותרות, ובפרט המשגל. ואדם²⁸⁰ לא היה משתמש בו כלל עד אכלו מעץ הדעת. וזהו אמרו²⁸¹ בדבר אחד <לבדו> לא ידע.²⁸² (כא) תחתנה. במקומה, והוא לשון יחיד. ר"ל כי בעבור שאין בה יו"ד, כי היו"ד לשון רבים. וזהו אומרו תחתיה, לשון רבים. וכן תחתני, גם תחתי. שתחתני לשון יחיד, ותחתי לשון רבים. (כב) וכן: והאנשים רדפו אחריהם (יהו' ב, ז). שזה היה לפי מחשבת הרודפים, שהם²⁸³ המרגלים²⁸⁴ נחבאו שם ג' ימים עד שוב²⁸⁵ הרודפים. (כג) וטעם: יקרא, על שם. שהיה לו לומר: תקרא, שהיא²⁸⁶ לשון נקבה. רק שב אל שם, שהוא לשון זכר. (כה) שהערום בלא מכסה כדמות העין. ר"ל כי הרואה, בעינו²⁸⁷ יראה.²⁸⁸ והעין²⁸⁹ צריך להיותו בלי מכסה בעת שיראה, כי אם יהיה עליו שום מסך לא יוכל לראות. על כן: ערום ראה רעה ונסתר (משלי כב, ג), מגזרת: ערום.

פרק ג

(ח) והביאו ראיה מהתינוק. ר"ל שתכף שנולד הולך למות, <כמו שאמרו רז"ל>:²⁹⁰ 'סוף אדם למות' (ברכות יז ע"א).²⁹¹ (יב) וְאוֹכֵל. ולא יתכן שיבא וי"ו <קמוץ עם הפועל כי לעולם הוא בשו"א. ר"ל וי"ו החבור, אבל וי"ו>²⁹² ההפך פתוחה. והנה היא קמוצה²⁹³ לסבת היותה סוף פסוק.²⁹⁴ (יח) והוא לבדו דר, כי אחיו נעדר. ר"ל כי 'דרדר' כפול, ובלא כפילה יהיה חסר²⁹⁵ 'דר'.²⁹⁶ (כג-כד) ופני שור (יח' א, י), לא התחלפה הצורה, כי העגל לא נעשה בימיו. ר"ל כי באמרו אחרי כן: פני הכרוב (שם י, יד), אינו ר"ל צעיר לימים ויהיה רומז אל העגל, כמו שאמרו המפרשים. אבל 'פני

²⁷⁶ כך בכ"י בג; בכ"י א ליתא. וכן בהמשך.

²⁷⁷ בכ"י ג: האסור.

²⁷⁸ בכ"י ג: בעל שכל.

²⁷⁹ בכ"י ג ליתא.

²⁸⁰ כ"י ג מוסיף: מתחלה.

²⁸¹ בכ"י ד 'לבדו לא ידע' [...] וזהו אמרו' ליתא.

²⁸² כ"י ו מוסיף: פי' בדבר אחד לבדו, המשגל, שהוא טוב ורע. רע הוא לגוף כי יחסר כחו ביציאת הזרע, וגם הוא רע לנפש. אך נמצא בו דבר טוב מצד הולדו דומה לו, כי כאשר היה זה המציאות אי אפשר השארותו באיש, הושם השארותו במין, וזה לא ידע.

²⁸³ בכ"י ג: כי.

²⁸⁴ כ"י ד מוסיף: הלכו אל ההר ו.

²⁸⁵ בכ"י בג: שבו.

²⁸⁶ בכ"י ג: כי אשה היא.

²⁸⁷ בכ"י ד: בלא עיניו.

²⁸⁸ בכ"י ג ליתא.

²⁸⁹ בכ"י ב: כי הרואה בעינו כשיראה.

²⁹⁰ כך בכ"י בד; בכ"י א: כאמרם.

²⁹¹ הפירוש בכ"י ג: ר"ל מעת אכלו בעץ הדעת, והוא, שיכסוף למשגל וזרע זרע יחל להחלש עד שימות, כי הזרע הוא חיי גוף האדם.

²⁹² כך בכ"י דה; בכ"י אב ליתא.

²⁹³ בכ"י ד: וקרני פתוחה.

²⁹⁴ הפירוש בכ"י ג: קמוץ עם הפועל כי לעולם הוא בשו"א. ר"ל שלא יתכן לומר שמלת ואוכל מן הבינוני כי לא יתכן לבוא וא"ו קמוצה עם הבינוני כי אם בשב"א לעולם.

²⁹⁵ בכ"י ד: השם.

²⁹⁶ בכ"י ג פירוש זה חסר.

הכרוב' רומז אל צורת השור הנזכרת כמו שבאר הוא. **כי מאור השכל יצא החפץ**. ר"ל²⁹⁷ הגלגל העשירי, שהוא קורא במקום אחר 'גלגל השכל'.²⁹⁸ ואמר שזהו סוד המעשר,²⁹⁹ וכנגדו אומר: העשירי יהיה קדש (וי' כז, לב). **יצא החפץ**. ר"ל תנועת החי המרגיש. ודעת א"ע, שהנפרד³⁰⁰ נותן הצורה המרגשת. **ומהשני העולה למעלה**. ר"ל מהגלגל השני, שהוא בעל³⁰¹ חומר פשוט לפי דעת <קצת>³⁰² החכמים,³⁰³ או גלגל המזלות לדעתו ואחרים עמו,³⁰⁴ יצאה הנפש הצומחת, כי הוא הנותן צורתה לפי דעתו.³⁰⁵ וקראה **העולה למעלה**, באשר הצומח עולה כנגד מעלה. **כי תנועת החפץ לפניו הוא**. ר"ל שהחי יתנועע בתנועתו הרצונית כנגד פניו, באשר הכח המדמה הוא במוקדם המוח והבורר סמוך לו, ובאחת משתי כחות אלו יתנועע החי תנועתו הרצונית, >ר"ל שמה שמדמה היותו או שיברור בשכלו הם סבת תנועתו הרצונית,<³⁰⁶ כמו שהתבאר במקומו,³⁰⁷ ועל כן יתנועע נגד פניו. וזהו >אמרו:<³⁰⁸ מקדם לגן עדן את הכרובים. רמז באמרו: מקדם, לפניו הוא.³⁰⁹ ובאמרו: לגן >עדן,<³¹⁰ רמז המציאות >ההמוני,<³¹¹ כמו שנבאר³¹² >בפרשנו<³¹³ מעשה בראשית.³¹⁴ >ובאמרו:<³¹⁵ את הכרובים, ר"ל הצורות, כי הכח המקבל אותם, שהוא מעשה³¹⁶ הנפרד, הוא במוקדם כמו שבארנו. **גם עלה תאנה לאות**. בא לתת טעם אל מה שאמר **ומהשני העולה למעלה**. ואמר, כי באמרו: ויתפרו עלי תאנה (בר' ג, ז), >אות שהצומחת מכח הגלגל. כי אחרי שאכל מעץ הדעת, ר"ל שמשך עצמו אחר המותר הגשמי באמרו: ויתפרו עלי תאנה,<³¹⁷ ר"ל³¹⁸ ששמו השתדלותם בכח הצומח³¹⁹ לבד. ובאמרו 'עלה', רומז אל העלייה,³²⁰ ו'תאנה' רומז³²¹ אל תואנה. **ונקרא השלישי בשם הבחינה**. ר"ל הבן השלישי לאדם נקרא שת, שהוא מורה יסוד, מן: כי השתות יהרסון (תה' יא, ג).³²² ור"ל הכח

²⁹⁷ כ"י ג מוסיף: מאור.

²⁹⁸ לא מצאתי בכתבי אבן עזרא, וייתכן שהמחבר התבלבל עם ר' שלמה אבן גבירול שמתאר את גלגל השכל בשירי 'כתר מלכות': 'מי יבין סודות בריאותיך, בהרימך על גלגל התשיעי גלגל השכל הוא ההיכל לפני / העשירי יהיה קדש לך'.

²⁹⁹ ראה א"ע, פירוש וי' כז, לד.

³⁰⁰ בכ"י ג: שהשכל הנפרד.

³⁰¹ בכ"י ג: ליתא.

³⁰² כך בכ"י ב; בכ"י א: ליתא.

³⁰³ כלומר, הגלגל שאין בו כוכבים כלל, והוא דעת הרמב"ם (ראה למשל מו"נ ב, ט) בעקבות דעת תלמי, אלפאראבי ואבן סינא, בניגוד לדעת אריסטו ואבן רשד הרואים בגלגל המזלות הגלגל העליון.

³⁰⁴ והוא דעת אבן רשד שדוחה את הדעה שיש גלגל בלי כוכבים; ראה לעיל, הפירוש הראשון לבר' א, יד.

³⁰⁵ לפי דעה זאת, אין צורך בשכל נפרד לתת את הצורות של הצמחים. יש אם כן שלש דעות לגבי תפקידו של השכל הפועל בנתינת הצורות: (1) השכל נותן את הצורות של כל בעלי נפש (יחד עם ד' היסודות), והיא הדעה של הרמב"ם בעקבות אלפאראבי ואבן סינא. (2) השכל הפועל נותן את הצורות לחיות ולאדם, והיא הדעה של אבן עזרא לפי בעל 'אוות נפש'. (3) השכל הפועל נותן רק את צורת האדם, והיא הדעה של אבן רשד.

³⁰⁶ כך בכ"י ב; בכ"י א: ליתא.

³⁰⁷ ראה להלן בסוף פרשת בראשית, פירוש 'אות נפש' לבר' ג, א. בכ"י ג' ובאחת משתי [...] במקומו ליתא

³⁰⁸ כך בכ"י ג; בכ"י א: ליתא.

³⁰⁹ בכ"י ב: וזהו כל אמרו מקדם הפנים; בכ"י ג: רמז באמרו מקדם כטעם לפניו היא; בכ"י ד: רמז באמרו מקדם הפנים.

³¹⁰ כך בכ"י ב; בכ"י א: ליתא.

³¹¹ כך בכ"י ד; בכ"י א: ליתא. וראה להלן, פירוש 'אוות נפש' ליום הראשון.

³¹² כ"י ג מוסיף: למטה.

³¹³ כך בכ"י ב; בכ"י א: ליתא. כ"י ג מוסיף: סוד.

³¹⁴ ראה להלן, פירוש 'אות נפש' בסוף הפרשה, ד"ה אין ספק שלפי אמונתנו האמתית.

³¹⁵ כך בכ"י ג; בכ"י א: ליתא.

³¹⁶ כ"י ד מוסיף: כח.

³¹⁷ כך בכ"י ד; בכ"י א: ליתא.

³¹⁸ בכ"י ג: הטעם.

³¹⁹ כ"י ו מוסיף: שממנו המוליד והזן כי בתאנה הכח הצומח.

³²⁰ בכ"י ג 'ועלי' [...] העלייה ליתא.

³²¹ בכ"י ב 'השתדלותם' [...] רומז ליתא.

³²² בכ"י ג המשפט חסר.

השלישי³²³ כאשר הוא בפעל, אשר הוא הדבר הנשאר מן האדם לבד. כי בתחלה יש כח בלי מפעל. ר"ל כי האדם בתחלה שכלו בכח, לא בפעל, עד אשר למד והתחכם. והמבין זה הסוד יבין איך יפרד הנהר. ר"ל שהנהר רמז להיולי, שהוא החמר הראשון. ומה סוד גן עדן. ר"ל שהגן רמז למציאות השפל, ועדן רמז <לעולם הגלגלים>.³²⁴ וכתנות עור. רמז לגוף. גם יורה זה הסוד שיש יכולת ביד האדם לחיות לעולם. כי זה³²⁵ נרמז בעץ החיים, באמרו: ואכל וחי לעולם (בר' ג, כב). והנה בארנו³²⁶ רמזי החכם בקצרה לפי שכלנו, וכשנבאר מעשה בראשית נבאר יותר כוונתינו בהם לפי <השגתינו>.³²⁷

פרק ד

(א) ואין שם זכר מלת 'אלהים', כי הנה נמצא בארץ במין כאשר הוא במעלה בעצמים. נראה שר"ל, כי באמרו: קניתי <איש>,³²⁸ שכל פרטי. והוא הצורה החמרית שהצטרך להשתדל בקיומה בעבור ראותו שסופו למות. ובאמרו: את יי, ר"ל שיהיה שומר דרך יי. ואמר, כי אין <שם>³²⁹ זכר מלת 'אלהים', הוא שם עצם למלאכים, כמו שבארנו כוונתו,³³⁰ שיהיה כללי ודבק עם הנפרד. כי הנה נמצא בארץ במין. ר"ל אחר שמין האדם נמצא, איפשר במין להיות כללי או בחייו, כפי קצת הדעות, או אחר המות. והאיפשר במין אי איפשר מבלתי היותו, כמו שבארנו.³³¹ והמין קיים נשאר, כאשר הוא למעלה בעצמים שהם קיימים עומדים כלליים, על כן אין³³² זכר 'אלהים'³³³ בהמצאת הפרט. מלת 'טוב' כלל. לא ידעתי מקום לזה הנה, כי אין מלת 'טוב' בזה הפסוק. ואיפשר שרצה, שאע"פ שלא רצה לזכור הנה מלת 'אלהים',³³⁴ כבר נכלל שם אלהים <במציאות>³³⁵ הפרט³³⁶ באמרו מלת 'טוב' בפסוק: וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד (בר' א, לא).³³⁷

(ד) סוד הקרבן. <פירוש>³³⁸ בתחלת פרשת ויקרא, באמרו שם: 'ובתת כל חלק בעתו ימלט החלק' (א"ע, וי' א, א), שיש לו חלק לעולם הבא,³³⁹ ושם נבארהו יותר בג"ה. שהם ימים ולא שנים, בעבור שהם במספר. ר"ל שאין מנהג הלשון שיזכור ימים במקום שנים בסיפורו, רק תחת שנה יאמרו 'ימים', או תחת שתי שנים יאמרו 'שנתים ימים'. אבל לומר ג' ימים במקום ג' שנים לא יתכן, כי אי זה הבדל יהיה בין ימים שר"ל שנים, ובין ימים שהם ימים ממש?

³²³ בכ"י ד: השכלי.

³²⁴ כך בכ"י גד; בכ"י א: לגלגלים; בכ"י ב: לעולם מציאות הגלגלים.

³²⁵ כ"י ג מוסיף: שיחיה לעולם.

³²⁶ בכ"י ג: רמזנו.

³²⁷ כך בכ"י בד; בכ"י אג: שכלנו.

³²⁸ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

³²⁹ כך בכ"י ג; בכ"י אבד ליתא.

³³⁰ ראה לעיל, הפירוש לבר' א, א.

³³¹ ראה לעיל, הפירוש לבר' ב, ח.

³³² בכ"י ד ליתא.

³³³ בכ"י ב ליתא.

³³⁴ כ"י ב מוסיף: בהמצאות.

³³⁵ כך בכ"י ב; בכ"י א: המצאת; בכ"י ג: בהמצאת.

³³⁶ כ"י ג מוסיף: זכר אותה.

³³⁷ בכ"י ד 'ואפשר שרצה [...] טוב מאד' ליתא.

³³⁸ כך בכ"י ג; בכ"י אבד ליתא.

³³⁹ בכ"י ג ליתא.

(יד) **שיש מקום יקבל כח ותראה בו גבורת השם**. ר"ל שיש מקומות כשצריכים קדושה וטהרה ושמירה מעונות יותר ממקומות אחרים, באשר השגחת השם <שם>³⁴⁰ יותר, ואם עיניו משוטטות בכל הארץ. והביאו לומר זה אמרו: ומפניך אסתר.

(טו) **שבעתים. עד שבעה דורות**. תמה אני למה אינה זאת המלה מורה שניות בעיניו, כמו שמים, צהרים, רחים וזולתם.³⁴¹ **ולא שלש מאות וארבעים ושלש**.³⁴² שהוא מעוקב שבעה. **והנה שת <אחינו>**³⁴³ **חיה עם נח שנים רבות**. זה נודע ממספר ימי חייהם וממספר ימי האבות בעת הלידה. (טז) **עדן. הוא צפון מהגן**. הביאו לומר זה, אמרו: ויטע יי אלהים גן בעדן מקדם (בר' ב, ח), שמורה שהגן הוא בחלק מן המקום הנקרא 'עדן' מצד המזרח, לא שיהיה כולל כל צד המזרח. וכבר אמר³⁴⁴ שהגן על קו משוה היום,³⁴⁵ שהוא בחצי הארץ. אם כן, המקום הנשאר ממזרח עדן אשר שם ישב קין הוא צפון הגן. <ועוד, שהרי כתוב: ויהי בנסעם מקדם וימצא בקעה בארץ שנער (בר' יא, ב), ושנער הוא בצפון. אם כן, קודם עדן הוא צפון הגן.>³⁴⁶

פרק ה

(כד) **כי יקחני סלה (תה' מט, טז)**. **והמשכיל יבין**. ר"ל שלשון 'לקיחה' אינו נאמר אלא על הצדיקים, שתאסף נפשם בגן עדן הרוחני, והוא פדיית נפשם מהמות.

פרק ו

(ג) **כאשר ינצח העשוי לעושה**. ר"ל כאשר יגברו הכחות הנפעלות, שהם הלחות והיובש, על הכוחות הפועלות, שהם החום והקור, אז ימות החי כמו שהתבאר בספר ההויה וההפסד.³⁴⁷ **כי לא מת תרח עד שהיה יצחק בן ל"ה שנה**. זה נודע, כי ימי תרח בהולידו אברהם ע' שנה, וימי חיי אברהם בהולידו יצחק ק' שנה. נמצא כי אז תרח בן ק"ע שנה, והיו ימיו ר"ה שנה.³⁴⁸ נמצא כי יצחק בן ל"ה שנה כשמת תרח.

ואחר שבארנו דברי החכם א"ע בפרשת בראשית, נבאר כוונתנו כאשר תשיג יד שכלנו במעשה בראשית, ומהאל אשאל עזר. ותחלה נתן סבה מפני מה לא בארה התורה אלו העקרים³⁴⁹ המופלגים בבאור, רק בדרך חידה ורמז. ונאמר, אין ספק כי תורתנו³⁵⁰ היא השלמה שבכל התורות, עד שהיא לבדה ראויה להקרא 'תורה', באשר תורה הדרך הישר,³⁵¹ ושאר התורות אינן ראויות להקרא,³⁵² רק 'נימוסים'. כי מניח תורתנו ונותנה הוא האל ית', שהוא לבדו שלם, על כן יצאה היא

³⁴⁰ כך בכ"י ג; בכ"י אב ליתא.

³⁴¹ בכ"י ג פירוש זה חסר.

³⁴² כ"י ג מוסיף: ר"ל ז' פעמים ז' שביעות.

³⁴³ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

³⁴⁴ בכ"י ג: ידעת.

³⁴⁵ ראה פירוש א"ע לבר' ב, יא.

³⁴⁶ כך בכ"י ב; בכ"י אג ליתא. כ"י ו מוסיף: (יט) **ולמך ששי לקין וכו'**. ר"ל קין ראשון, חנוך בנו שני, ועירד שלישי, מחזיאל רביעי, מתושאל חמישי, ולמך ששי. וכן כתוב: וידע קין את אשתו וגו' (בר' ד, ז).

³⁴⁷ על הכוחות הפועלות ונפעלות ראה אבן רשד, הפירוש הקצר לספר ההויה וההפסד, בתרגומו של ר' משה אבן תבון, מאמר ב, מהדורת ש' קורלנד, עמ' 113 ואילך. אולם על מיתה בעקבות השינוי ביחס כחות אלו דן אבן רשד בפירוש הקצר לספר החוש והמוחש, בתרגומו של ר' משה אבן תבון, מאמר ג, מהדורת צ' בלומברג, עמ' 64 ואילך.

³⁴⁸ ראה בר' יא, לב.

³⁴⁹ בכ"י ג: העינים.

³⁵⁰ כ"י בד מוסיף: הקדושה.

³⁵¹ בכ"י ג: הדת הישרה.

³⁵² כ"י ד מוסיף: תורה.

שלמה. כי כונתה וצירה³⁵³ אשר עליה תסוב, היא נתינת דעות אמתיות,³⁵⁴ נתלות באל ית' >ובמלאכיו, ובנתינת סידור ישר ומתוקן בין בני אדם בהסרת העול, ובתת חקים ומשפטים צדיקים להשוות היושר ביניהם בעסקיהם ההכרחיים אשר בהן יתוקן הקבוץ האנושי. אמנם לא נתנו אלו העיקרים בביאור, ר"ל שרשי הדעות באל ית'³⁵⁵ ובשכלים הנבדלים,³⁵⁶ הנקראים בתורה מלאכים, ותכלית כוונת >היות האדם³⁵⁷ מה היא, שכל זה נקרא 'מעשה מרכבה', שהיא חכמת האלהות, גם חכמת הטבע הנקרא 'מעשה בראשית', אשר לא בא ממנו בתורה, רק ראשי פרקים ברמיזות, >כעין³⁵⁸ גרגירי לב עליהם קליפות רבות,³⁵⁹ הוא מפני שהתורה המונית, ר"ל שנתנה להמון, ומבואר הוא שאין דעת ההמון יכולה להבין אלו הענינים העמוקים על אמתתם. ואלו נאמרו >אלו³⁶⁰ השרשים בביאור, ישתוממו הנפשות ההמוניות אשר לא הורגלו³⁶¹ באלו הענינים הדקים, ויציירו אותן דמיונות כוזבים בסבות³⁶² יצאו בהם אל אמונות רעות ונפסדות,³⁶³ הפך הכוונה האלהית. כי האל ית' אמת, וכונתו לקבוע האמת בנפשותנו, ולהסיר השקר³⁶⁴ תכלית ההרחקה, כי האמת והשקר מתנגדים התנגדות והפוך, ומדרך ההפך >שישנא³⁶⁵ הפכו בתכלית. וכאשר ראתה התחבולה³⁶⁶ האלהית כי שני הקצוות נמנעים בחקו, ר"ל ההסתר אל אלו השרשים החשובים, באשר כונתו וחשקו להשפיע מטובו ואורו על היחידים סגולות, וגלויים נמנע גם כן מפני ההמון, כאשר בארנו, התחכם האל ית' ולקח³⁶⁷ דרך ממוצעת בין שתי אלו הקצוות, ר"ל רמיזת אלו השרשים ברמיזות מספיקות,³⁶⁸ נעלמות מעיני ההמון, וכאשר יתעסקו בהם המשכילים ימצאו בהם מרגוע לנפשותם וישמחו בהם. ובזה נשלמה הכוונה האלהית, ר"ל הבאת התועלת לחכמים ומניעת הבאור מההמון. ומפני זה הענין המופלג באו בתורה אלו הענינים ברמיזות, לא בביאור.

ואחר אשר נתננו הסבה שהעלים התורה אלו השרשים, נשים³⁶⁹ פנינו לבאר מה שיעדנו.³⁷⁰ ונאמר, כי מעשה בראשית, אשר הוא שרש האמונה האמתית, ר"ל אמונת החדוש, הוא דבר נעלם מאד לתת סדרם וטבעם בדרכים ההקשיים.³⁷¹ ועל זה ארז"ל: 'להגיד כח מעשה בראשית לבשר ודם אי איפשר, לפיכך סתם לך הכתוב: בראשית ברא אלהים (בר' א, א) (ראה מו"נ, פתיחה). לכן לא נאמר, רק ראשי פרקים אשר יראה לנו, לא שנגזור שהאמת כן >הוא בלי ספק³⁷², שהרי לא באתנו

³⁵³ בכ"י ב: וצירה; בכ"י ד: וצורתה.

³⁵⁴ ראה מו"נ ב, מ; ג, כז.

³⁵⁵ כך בכ"י דהו (בשינויים קלים); בכ"י אבג חסר.

³⁵⁶ בכ"י ג: הנפרדים.

³⁵⁷ בך בכ"י דהו; בכ"י אבג ליתא.

³⁵⁸ כך בכ"י ג; בכ"י אבד ליתא.

³⁵⁹ כ"י ג מוסיף: ודבר זה.

³⁶⁰ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

³⁶¹ בכ"י ג: הודגלו.

³⁶² בכ"י ג: והיו סבות; בכ"י ד ליתא.

³⁶³ בכ"י גד: אמונת דעות נפסדות.

³⁶⁴ כ"י בד מוסיפים: מהם.

³⁶⁵ כך בכ"י בד; בכ"י אג: שישנה.

³⁶⁶ בכ"י ג: החכמה.

³⁶⁷ בכ"י ב: ובחר.

³⁶⁸ בכ"י ד: מספר.

³⁶⁹ כ"י ג מוסיף: מגמת.

³⁷⁰ בכ"י ב משפט זה חסר.

³⁷¹ בכ"י ד: ביד רבים.

³⁷² כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

נבואה בהם, גם אין לנו קבלה שהענין כן הוא. אבל מה שנאמר בו הוא לפי מה שהורנו הכתוב³⁷³ ודברי החכמים אשר מעט פקחתי עין בקצתם, ואיפשר שיהיה בהם חלופו או הפכו.³⁷⁴ והאל לבדו ינחה עבדו בדרך אמת.

אין³⁷⁵ ספק שלפי אמונתנו האמתית האל לבדו הוא הקדמון והוא הפועל העולם כולו וצורתו ותכליתו. ותחלה³⁷⁶ נאצל מהודו שכל שני³⁷⁷ נפרד. ומאותו השכל, שכל שלישי. ומהשלישי, רביעי. וכן כלם במדרגה.³⁷⁸ ומכח השכלים נתהוו הגלגלים והכוכבים, גלגל אחד <מכח>³⁷⁹ שכל אחד. אמנם אם נתהוו על סדר הנחתם, ר"ל מן השכל העליון הגלגל העליון ומהשני לו הגלגל השני, אשר בו³⁸⁰ ספק,³⁸¹ אין כונתנו עתה לחקור בו ולתת <סבה>³⁸² הספק.³⁸³ אמנם נאמר, כי כונת התורה בשלא זכרה³⁸⁴ כלל בריאת השכלים הנפרדים, מפני שמציאותם דבר נעלם מעיני ההמון. והתחילה בבריאת השמים, שהם הגלגלים, ואמר: בראשית ברא אלהים, שהוא שם משותף לשם ולמלאכים, מפני שבאמצעות הנפרד³⁸⁵ נברא הגלגל כמו שבארנו. ואחר כן זכר בריאת הארץ שנתהוית ונדחית אל המרכז מפני עביה וכבדה בכח תנועת הגלגל. ואחר ששני אלו נבראים, ר"ל הגלגל ומה שדבק אל המרכז, ר"ל יסוד העפר, אין ספק שכל מה שבתוכם נברא, ר"ל שאר היסודות, ולא זכרם עתה בביאור עד הפסוק השני. או נוכל לומר, כי באמרו: את השמים, רמז אל היסודות העליונים, כי 'את' במקום 'עם'. ובאמרו: את הארץ, רמז אל היסודות השפלים, כאלו אמר: נבראו עם השמים היסודות העליונים,³⁸⁶ ר"ל שבצאתם ממקומם הטבעי בסבת מכריח יתנועעו בהתחלה שיש להם בטבע לשוב למעלה לצד הגלגל, ועם הארץ – היסודות השפלים גם כן שיתנועעו למטה ויבקשו המרכז. ואמר אחרי כן שהארץ היתה תהו ובהו (שם, ב), ר"ל כאשר נבראת היתה שממה, אין בה יישוב ולא יעבד בה ולא יזרע, שהרי כלה מכוסה במים,³⁸⁷ ולא הוציאה עדין <דשא ולא>³⁸⁸ עץ פרי. והזכיר אחר כן היסודות האחרים לפי הנחתם הטבעית, ר"ל האש והאוויר והמים <והחשך>³⁸⁹, כי החשך³⁹⁰ הנזכר בזה הפסוק הוא האש³⁹¹ היסודית.³⁹² ונקרא כן בעבור היותה בלתי מאירה במקומה <הטבעי>³⁹³, שהוא קרוב³⁹⁴ הגלגל התחתון, כמו שהתבאר בחכמה הטבעית. ובאמרו: על פני תהום (שם), ר"ל

³⁷³ בכ"י ב: הוא לפי הכתוב מה שהורה לנו הפסוק.

³⁷⁴ השווה מו"נ ג, הקדמה.

³⁷⁵ בכ"י ג: דע כי אין.

³⁷⁶ בכ"י ד: וכאלו.

³⁷⁷ כ"י ב מוסיף: והוא.

³⁷⁸ בכ"י ד: בהדרגה.

³⁷⁹ כך בכ"י בגד; בכ"י א: מכל.

³⁸⁰ בכ"י ד: אין בו.

³⁸¹ ראה אבן רשד, הפירוש הקצר למה שאחר הטבע, בתרגומו של ר' משה אבן תבון, שער ד, כ"י פריס 956, 548ב-549א.

³⁸² כך בכ"י ד; בכ"י אבג: ספק.

³⁸³ בכ"י ג: בספק אחר.

³⁸⁴ בכ"י ד: כי התורה לא דברה.

³⁸⁵ בכ"י ג: השכל הנפרד.

³⁸⁶ כלומר, האש והאוויר.

³⁸⁷ בכ"י ג 'ולא יעבד [...] במים' ליתא.

³⁸⁸ כך בכ"י ד; בכ"י אבג ליתא.

³⁸⁹ כך בכ"י בגד; בכ"י א: והארץ וחשך.

³⁹⁰ כ"י א מוסיף: במקום הזה.

³⁹¹ בכ"י ב: ראש.

³⁹² ראה מו"נ ב, ל. בכ"י ב: היסודות; בכ"י ג: שהוא ראש היסודות.

³⁹³ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

³⁹⁴ כ"י ג מוסיף: אל.

החלק העליון מהאוויר, שהאוויר נחלק לג' חלקים, כמו שהתבאר בחכמה <הנזכרת>.³⁹⁵ וקרא העליון³⁹⁶ 'תהום' בעבור שלא ישיג בו חוש הראות על אמתתו, כמו שמה שבתהומות מים³⁹⁷ לא יושג בחוש הראות. או נוכל לומר, כי: על פני תהום, ר"ל תהום מים; ורוח אלהים (שם), ר"ל האוויר. <וייחדו>³⁹⁸ על פני המים בדרך הנחתו הטבעית, באמרו: מרחפת על פני המים (שם). אם כן, בהכרח יהיה החשך שהזכיר למעלה מן האוויר. ואמנם סמכה אל השם, ר"ל הרוח, בעבור היותה שליח ליבש הארץ כדי שתתגלה. ואמרו: מרחפת, ר"ל התנועה הדקה,³⁹⁹ כאמרו: על גוזליו ירחף (דב' לב, יא). ובאמרו: ויאמר אלהים יהי אור (בר' א, ג), ר"ל וכבר אמר. והאור הנזכר הוא הבא בכח המאורות. והזכירו הנה להודיע איך נתגלתה הארץ ונראתה היבשה שהיה⁴⁰⁰ בכח ניצוץ המאורות כמו שנבאר. ואמרו: ויבדל אלהים בין האור ובין החשך (שם, ד), לבאר שהחשך הנזכר הנה אינו החשך הנזכר בפסוק: והארץ היתה תהו ובהו וחשך (שם, ב), ולכן נאמר⁴⁰¹ לשון הבדלה. אמנם אמר בו: כי טוב (שם, ד), ר"ל שהוא על שלמות צורתו, ותועלתו גלויה במציאות. ואמרו: ויהיה ערב ויהי בקר (שם, ה), <להודיע שיום התורה תחלתו לילה ואחריו יום, ואמר: ויהי ערב, ולא אמר: ויהי לילה, ואחריו היום>.⁴⁰² להודיע שתחלת היום מתחלת הלילה,⁴⁰³ ולא ממחציתה כמו שיתחילו קצת האומות למנות תחלת היום מחצי הלילה.⁴⁰⁴ ואמרו: יום אחד (שם), אינו, ר"ל שבהיות <הבוקר נשלם היום>,⁴⁰⁵ שהיום השלם הוא בהשלים התנועה האחת לגלגל היומי, ובעוד בקר לא נשלמה כי אם חציה. אם כן: יום אחד, הוא סמוך אל: בקר (שם), ור"ל היה ערב גם היה בקר של יום אחד. וכן יום שני ויום שלישי, וכן כלם. ובא להודיע שמערב עד בקר יום ראשון, כמו מערב עד בקר כל ימי השבוע שהזכיר, מדה אחת לכלם וקצב אחד. וכן יהיה כל ימי העולם, אחר שהגביל⁴⁰⁶ היקף אחד, בידוע שכן ימשך לעד. ואחר שהלילות שוות, לא יוסיפו ולא יגרעו, בידוע שהימים הן מעת⁴⁰⁷ בא השמש תחת האופק עד עת עלותו עליו, כמו שמעת עלותו עד זמן באו תחתיו שוה בשוה. כי עקר הכוונה הנה להגיד לחלק⁴⁰⁸ הארץ שהוא על קו השווי, שהימים והלילות שוים <שם>⁴⁰⁹ לעולם, כמו שהתבאר בחכמת התכונה, ושם גן עדן ההמוני. ובארה התורה⁴¹⁰ ששם הוא המקום הנבחר והנכבד מהארץ, ולא כדברי קצת חכמים שקראוהו 'עגולה נשרפת'; גם כן, לעורר לב המשכילים בראותם הימים והלילות בלתי שוים במקומותם, רק פעמים בשנה, יתחלפו⁴¹¹ בתוספת ומגרעת לפי התחלף האיקלימים, וכפי קרבתם אל

³⁹⁵ כך בכ"י **בגד**; בכ"י **א**: הטבעית. על חלקי האוויר ראה אותות השמים לאריסטו, בתרגומו של ר' שמואל אבן תבון, מאמר א, מהדורת ר' פונטיין, עמ' 20 ואילך, 46 ואילך.

³⁹⁶ בכ"י **ב**: החלק העליון.

³⁹⁷ בכ"י **ג**: הים.

³⁹⁸ כך בכ"י **גד**; בכ"י **א**: ויחס הרוח; בכ"י **ב**: וייחד.

³⁹⁹ כ"י **ד** מוסיף: הקטנה.

⁴⁰⁰ בכ"י **ב** מוסיף: שבאמת היה.

⁴⁰¹ בכ"י **ג**: לא נאמר בו.

⁴⁰² כך בכ"י **ב** (אולם כ"י **ב** מוסיף: ואמר יהי ערב); בכ"י **א** ליתא; בכ"י **ג**: להודיע שיום התורה תחלתו לילה ואחריו יום, ואמר ויהי ערב; בכ"י **ד**: ובאמרו ויהי ערב ולא אמר ויהי לילה (וראה ההערה הבאה).

⁴⁰³ בכ"י **ד**: ויהי בוקר וכו' להודיע שיום התורה תחילתו הלילה ואחריו היום. ואמר ויהי ערב ויהי בקר ולא אמר ויהי לילה להודיע.

⁴⁰⁴ בכ"י **ד**: באמצעות הלילה, ר"ל בחצות הלילה.

⁴⁰⁵ כך בכ"י **ד**; בכ"י **אבג**: היום היה יום אחד.

⁴⁰⁶ בכ"י **ב**: שהגדיל.

⁴⁰⁷ בכ"י **בד**: כן שמעת.

⁴⁰⁸ בכ"י **ד**: להגביל חלק.

⁴⁰⁹ כך בכ"י **ד**; בכ"י **אבג** ליתא.

⁴¹⁰ כ"י **ד** מוסיף: והודיע.

⁴¹¹ בכ"י **גד**: גם יתחלפו.

הקוטב או רחקם ממנו, וירחקו אז בסבת זה, שהוא כדוריות הארץ ותנועת הגלגל הסבובית. ויודו ויברכו לנוטה צפון על תהו תולה ארץ על בלימה (ע"פ איוב כו, ז).⁴¹²

באור יום שני. יהי רקיע בתוך המים (בר' א, ו). ר"ל שזה הרקיע הוא החלק האמצעי מהאוויר אשר נתהוו ונקרש בכח התהפכות ניצוץ המאורות, ובפרט השמש שהוא הפועל הגדול בעולם. ואמרו: בתוך המים, ר"ל שזה הרקיע נתהוו <ג"כ>⁴¹³ באמצעות המים, שהאדים עולים מהם בכח המאורות עד החלק האמצעי מן האוויר ושם נקרשו, ולבשו שם צורה אוירית. ואל זה רמזו⁴¹⁴ רז"ל באמרם: 'הוגלדה טפה אמצעית ונעשית רקיע' (ע"פ בר"ר ד, ב). או ר"ל באמרו: בתוך המים, שהרקיע הוא המבדיל בין המים המיניים אשר תחתיו ובין המים אשר עליו, כמו שנבאר.⁴¹⁵ כי על כן אמר: ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע (בר' א, ז), שאינו הבדל במקום לבד ותהיה צורתם אחת, אבל הבדל בצורה. וזה, שהמים שהם מתחת לרקיע הם המים המיניים, והמים אשר מעל לרקיע הם שם בכח לבד. כי בהגיע שם האד⁴¹⁶ העולה הלח, יתקבץ ויסחט⁴¹⁷ לרוב קרירות האוויר אשר שם,⁴¹⁸ וישוב מים בפעל, וזהו המטר. ואמרו: ויקרא אלהים לרקיע שמים (שם, ח), להודיע שהרקיע נקרא 'שמים' בשתוף השם, ואינם השמים האמתיים. ואמנם לא נאמר ביום השני 'כי טוב', מפני שזה הרקיע ומה שעליו דברים נעלמים מעיני ההמון, ומלת 'כי טוב' נאמרה על דבר נודע, נגלה התועלת.⁴¹⁹ או נוכל לומר, כי לא נאמר 'כי טוב' כי בפרשה הסמוכה נאמר 'כי טוב' שני פעמים. הראשון, אחר קריאת היבשה: ארץ ולמקוה המים קרא ימים (שם, י). ויהיה הסדור ההוא, ר"ל הקוות המים והראות היבשה, מפעל יום שני. ואמרו: ויאמר אלהים (שם, ט), וכבר אמר אלהים. ויהיה תחלת⁴²⁰ יום שלישי: תדשא הארץ דשא (שם, יא). ונראה, כי האמת כי פעל התהוות הרקיע הוא כדי שתתגלה הארץ. אם כן, נראה שכל זה מפעולת יום שני. ואולי⁴²¹ שהיא מפעולת יום שלישי,⁴²² ולא נאמר 'כי טוב' <ביום השני>⁴²³ מפני שהתהוות הרקיע <אינו>⁴²⁴ מהסדור הטבעי, כי הסדור הטבעי ליסודות הוא שיהיה הקל מקיף הכבד. אם כן, משפט הארץ להיותה כלה מכוסה במים, אבל להכרח נתהוו כדי שתגלה הארץ. ודבר שאינו המשך טבעי, רק הכרחי, לא יתכן בו 'כי טוב'. והאלהים יודע אי זה יכשר.⁴²⁵

באור יום שלישי. יקוו המים (שם, ט). וכבר אמרנו בהקוות המים ובהראות היבשה מה שיש בו די⁴²⁶ לפי מנהגנו והשגתנו. אמנם <אמרו>:⁴²⁷ תדשא הארץ (שם, יא), כי אחר שנתגלתה הארץ נתערבו היסודות בתוכה ונתמזגו בכח תנועת הגלגלים והכוכבים, עד שנזדכך החומר וקבל צורה

⁴¹² כ"י בד מוסיפים: נשלם ביאור מה שנתהווה ביום ראשון.

⁴¹³ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

⁴¹⁴ בכ"י ב: כונו.

⁴¹⁵ בכ"י ב: שנתבאר.

⁴¹⁶ בכ"י ב: האויר.

⁴¹⁷ בכ"י ב: ויתרקו; בכ"י ד: וישטח.

⁴¹⁸ כ"י ב מוסיף: האויר העולה. כ"י ג מוסיף: ויגיע האד העולה.

⁴¹⁹ ראה מו"נ ב, ל.

⁴²⁰ כ"י ב מוסיף: דבור; כ"י ד מוסיף: סדור.

⁴²¹ בכ"י ד: ואולם.

⁴²² כ"י ג מוסיף: ולא מפעולת יום שני; כ"י ד מוסיף: ולא נאמר כי טוב ביום השני ואולי לא נאמר בו כי טוב.

⁴²³ כך בכ"י ג; בכ"י אבד ליתא.

⁴²⁴ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

⁴²⁵ כ"י בד מוסיפים: נשלם באור יום שני.

⁴²⁶ בכ"י ד: מה שיש בידינו.

⁴²⁷ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

צומחת זכה.⁴²⁸ אמנם אמרו: עשב מזריע וג' אשר זרעו בו וג' (שם), ר"ל שבכח הצורות⁴²⁹ גם כן⁴³⁰ מוליד בדומה שהוא שמור בזרעם, ובזה יהיה מינם שמור. ונותן זאת הצורה ומכינה הם הגרמים השמימיים.⁴³¹

באור יום רביעי. יהי מאורות ברקיע השמים (שם, יד). ר"ל יתחזקו פעולותיהם <ויראה>⁴³² אורם המבדיל בין היום ובין הלילה. כי עד שנתגלתה הארץ ויבשה, לא נראה אור הכוכבים בעולם השפל, כי האור בסבת התהפכות הניצוץ, ולא יתהפך אלא על דבר קשה, ולכן אין האור מצוי בים אוקיינוס כמו שבארנו.⁴³³ אמנם המאורות נבראו ביום ראשון. ואל זה כווננו ז"ל באמרם: 'הן הן מאורות שנבראו ביום ראשון ולא תלאן עד יום רביעי' (חגיגה יב ע"א). ואחר כך נבדלו ונתגלו הענינים דבר יום ביומו כמו שבארנו. ואינני צריך להאריך בביאור זאת הפרשה, באשר אמרנו בה מה שהוא מספיק בישוב לשונה לפי כונת הר"ם ז"ל.⁴³⁴

באור יום חמישי. ישרצו המים (שם, כ). ידוע הוא שכל מין ומין מורכב מד' יסודות. אכן אם⁴³⁵ נתיחדו הדגים אל יסוד המים <הדבר הזה הוא>⁴³⁶ בעבור היות רוב חמרם מהם. ולכן אם יפקד מהם קצת שעה, ימותו, בהיותם במקום בלתי טבעי להם. והעופות גם כן יש בהם חלק רב מן המים ומהאוויר, וחלקים האויריים אשר בהם סבת עופותם בתוכו.⁴³⁷ ואמנם קבלו המינים אשר רוב חמרם מהמים והאוויר הצורה המרגשת טרם שקבלו אותה המינים שרוב בנינם מהעפר, בעבור ששני היסודות האלו לחים, והלחות קל להתפעל מזולתו, <ויסוד הארץ יבש וקשה להפעל>.⁴³⁸ אמנם רז"ל הבינו שיש בעופות חלק רב מן העפר, כאמרם: 'עופות מן הרקק נבראו' (עירובין כח ע"א). ונראה כי העופות הביתיים אשר רוב גדולן מן הארץ, יש חלק רב מיסוד הארץ. אמנם העופות המדבריים אשר רוב גדולם באויר, נראה שיש חלק <רב>⁴³⁹ מן האויר, אמנם לא קבלו הצורה המרגשת עד שנזדכך האויר ונתחזק <האור>⁴⁴⁰ על פני הארץ כמו שבארנו.⁴⁴¹

באור יום ששי. תוצא הארץ <נפש חיה וכו'>⁴⁴² (בר' א, כד). ייחס אותם אל הארץ בעבור היות חמרם⁴⁴³ ממנה. ולא יחורר⁴⁴⁴ קבלת ההתפעלות לחומר הארץ, התאחרה <יצירת>⁴⁴⁵ הבהמות והחיות. ונאמר בהם: כי טוב (שם, כה), המורה על שלימות הצורה <המינית>.⁴⁴⁶ נעשה אדם בצלמנו (שם, כו). בעבור שחומר האדם צריך טוהר וזכוך רב כדי שיוכל לקבל הצורה האנושית, התאחרה

⁴²⁸ אולי צריך להיות: זנה.

⁴²⁹ בכ"י ד: צורתם הצומחת.

⁴³⁰ כ"י ד מוסיף: כח.

⁴³¹ כ"י בד מוסיפים: נשלם ביאור יום ג'.

⁴³² כך בכ"י בגד; בכ"י א: ויהיה.

⁴³³ בכ"י ד: מצוי בים כאשר בארץ.

⁴³⁴ ראה לעיל, בר' א, יז, ד"ה ונאמר כי כוונת החכמים ודעתם שכל הדברים החמריים. כ"י ד מוסיף: נשלם ביאור יום רביעי.

⁴³⁵ בכ"י בד ליתא.

⁴³⁶ כך בכ"י ג; בכ"י אבד ליתא.

⁴³⁷ בכ"י ד: שבהם הוא עופותם בנקלה.

⁴³⁸ כך בכ"י בג (כ"י ג מוסיף: מזולתו); בכ"י אד ליתא.

⁴³⁹ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

⁴⁴⁰ כך בכ"י גד; בכ"י א: האויר; בכ"י ב 'ונתחזק האויר' ליתא.

⁴⁴¹ ראה לעיל, בר' א, כד. כ"י ד מוסיף: נשלם ביאור יום חמישי.

⁴⁴² כך בכ"י בד; בכ"י א ליתא; בכ"י ג: וכו'.

⁴⁴³ בכ"י ב: רוב חמרם.

⁴⁴⁴ בכ"י ב: ולאחר.

⁴⁴⁵ כך בכ"י בג; בכ"י אד: יציאת.

⁴⁴⁶ כך בכ"י בג; בכ"י א: הפנימית; בכ"י ד: המונית.

יצירתו,⁴⁴⁷ והוא סוף מעשה האל ותכלית כונתו בשפלים. והוא תכלית הקו הסובב מהעגולה אשר החלה⁴⁴⁸ להתעגל בהמצאת הצורות.⁴⁴⁹ והתכלית ההוא נדבק עם נקודת <הראש כמשפט כל> כלי עגולה.⁴⁵⁰ ונאמר בו: נעשה, לשון רבים, בעבור אמצעות הנפרד בנתינת צורת האדם, מה שאין כן בשאר הצורות המיניות. וזהו אמרו: בצלמנו, כי לשון 'צלם' אינו נופל על הצורה התארית, רק על הדבר שבו נתעצם והיה מה שהוא, והוא הצורה השכלית באדם כמו שבאר הר"ם ז"ל (ראה מו"נ א, א). ואמנם: כדמותנו (בר', שם), ר"ל שאותו צלם אשר באדם אשר נתיחס⁴⁵¹ בו אל הנפרד, אינו בו על השלמות כמו שהוא בנפרדים, אבל הוא בו דומה אליו, ולכן נאמר בו <כ"ף>⁴⁵² הדמיון. ונתנה אליו⁴⁵³ הממשלה על כל⁴⁵⁴ בעלי חיים באותו הכח⁴⁵⁵ אשר נתעלה עליהם, ר"ל הכח⁴⁵⁶ השכלי אשר נתחלק לשנים, למלאכותי ולעיוני. ובחלק המלאכותי אשר בו ילמד המלאכות וישתדל במדיניות ויעשה תחבולות בדברים הצריכים בהבאת הטוב⁴⁵⁷ או בדחיית ההזק, ⁴⁵⁸ וגם כן⁴⁵⁹ בו ישלוט על כל שאר בעלי חיים בעשותו מיני התחבולות לתפושם חיים או להרגם, וזהו אמרו: ורדו בדגת הים (שם, כח). אמנם אמרו: זכר ונקבה >ברא אותם, מה שלא אמר בשאר המינים, כי גם בהם יש זכר ונקבה⁴⁶⁰ אשר בין שניהם שמור מינם, ⁴⁶¹ מפני שהוא נברא בצלם אלהים אשר תכלית הכוונה בו שיהיה שכלי, ר"ל משתמש בשכליות, לא בחומריות.⁴⁶² לכן <הצורה>⁴⁶³ הזכרית אשר היא יותר נאותה בזה היתה ראויה להברא לבד, ⁴⁶⁴ לולי שהחכמה האלהית ראתה שבלעדי זה לא יתקיים המין, בעבור שהאיש⁴⁶⁵ יפסד בהכרח. ולכן נזכרת בו בביאור בריאת הנקבה. ובעבור זכות חומר האדם יצטרך למזון טוב ומתוקן, ועל כן הותר <אליו>⁴⁶⁶ פרי העץ, מה שלא הותר לשאר בעלי חיים, רק עשב⁴⁶⁷ לבד. ונראה שיש חלוק בין 'עשב' המותר לאדם (ראה שם, כט), ובין 'ירק עשב'⁴⁶⁸ המותר לשאר בעלי חיים (ראה שם, ל), >כי 'עשב' כולל המינים המיוחדים למאכל אדם ו'ירק עשב' כולל אותם שהם מיוחדים למאכל לשאר בעלי חיים.<⁴⁶⁹ ונאמר בתשלום כל מעשה בראשית: יום הששי (שם, לא), בה"א הידיעה, מה שלא נאמר בשאר הימים, מפני שנסמכו אל היום הראשון כלם ונקראו 'שני', 'שלישי' >והדומים

⁴⁴⁷ בכ"י ד: צורתו ויצירתו.

⁴⁴⁸ בכ"י ד: העלה.

⁴⁴⁹ הרעיון שהעולם כמו עגולה נמצאת ב'עגולות הרעיוניות' לאלבטליוסי, בתרגומו של ר' משה אבן תבון, שער א, מהדורת ד' קויפמן, עמ' 3-4, אולם שם מדובר על האל בתחילת העגולה ובסופה.

⁴⁵⁰ כך בכ"י ד; בכ"י א: כלי; בכ"י ב: המשפט כלי; בכ"י ג: הראשונה כמשפט כלי. בכ"י ג יש גם הערה כאן בשוליים: כי בשכל החל הבריאה ובשכל נשלם.

⁴⁵¹ בכ"י ד: נתייחד.

⁴⁵² כך בכ"י ד; בכ"י אבג ליתא.

⁴⁵³ בכ"י ג: אל האדם.

⁴⁵⁴ כ"י ד מוסיף: שאר.

⁴⁵⁵ בכ"י ב: כח איש.

⁴⁵⁶ בכ"י ב: חלק.

⁴⁵⁷ בכ"י ד: התועלת.

⁴⁵⁸ בכ"י ב: בריחת הנזק; בכ"י ד: בדחיית הנזק.

⁴⁵⁹ בכ"י בד: א"כ.

⁴⁶⁰ כך בכ"י ג ובכ"י בד בשינויים קלים; בכ"י א: בראם.

⁴⁶¹ כ"י ב מוסיף: אמנם אמרו באדם בבאור; כ"י ד מוסיף: אמנם אמרו בראם.

⁴⁶² בכ"י ב: בדמיונות.

⁴⁶³ כך בכ"י בד; בכ"י אג: בצורה.

⁴⁶⁴ כ"י ג מוסיף: ר"ל בצורת האיש לבד.

⁴⁶⁵ בכ"י ב: שהמין; בכ"י ג: שהאדם.

⁴⁶⁶ כך בכ"י בגד; בכ"י א: אלי.

⁴⁶⁷ בכ"י ב: ירק עשב.

⁴⁶⁸ בכ"י ב: עשב.

⁴⁶⁹ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

להם⁴⁷⁰, בעבור התיחסם לו. ולא נאמר בהם ה"א הידיעה, מפני שלא נשלמה בהם מלאכת מעשה בראשית. אמנם ביום הששי נשלמה כל⁴⁷¹ המלאכה, ולכן נאמר בו 'הששי', בה"א הידיעה, אותו יום שהוא ששי לראשון ושהוא מיוחד לתכלית הפעולה. כי התכלית נכבד ומיוחד מכל שאר הסבות וכל האחרות הם בעבורה, ולכן הודיעו בה"א הידיעה, ואמר: יום הששי. וכן נאמר: ביום השביעי (שם ב, ב), בה"א הידיעה, אע"פ שלא נעשה בו מלאכה כלל, כי: ויכל אלהים ביום השביעי (שם), אין כוונתו שנעשה בו מלאכה כלל, אמנם ר"ל כי בהכנס יום השביעי פסק ונח מכל מלאכתו. ואמרו ה"א ההודעה הוא⁴⁷², שהוא היום הנכבד המיוחד לברכה, יען היותו מורה על אמונת החדוש. ואמר בו: לעשות (שם, ג), ר"ל שכל מה שברא השם ית' מיוחד למלאכה, איש איש ממלאכתו אשר המה עושים (ע"פ שמ' לו, ד). ובזה⁴⁷³ המינים שמורים ואם אישיהם אובדים⁴⁷⁴.

אלה תולדות השמים והארץ (בר' ב, ד). ר"ל כל מה שהולידו השמים והארץ בכח המיוחד להם והטבע שהוטבע בהם מאת ממציאם. כי ימצא לשון 'לידה' בארץ, כאמרו: והולידה והצמיחה (יש' נה, י). ואמרו רבותינו: 'בהבראם (בר', שם), בה"א בראם' (בר"ר יב, י ועוד). רמזו הנה אל ד' היסודות וחומר הגלגל, שהוא יסוד חמישי. ואמרו: ביום עשות יי אלהים ארץ ושמים (בר', שם), איפשר שר"ל תקון, כמו: <ולא⁴⁷⁵ עשה שפמו (שמ"ב יט, כה). ואיפשר שרומז אל הרקיע שנעשה בכח המאורות, והראות היבשה⁴⁷⁶ בכחם גם כן. וייצר יי אלהים (בר' ב, ז). כאן רמז על שלש כחות הנפש, ר"ל טבעי וחיוני ונפשי. כי באמרו: עפר מן האדמה (שם), ר"ל המזג והעירוב אשר קבל הצורה הצומחת. ויחסה אל העפר בעבור שאין לו הרגשה אחרת, רק למשוך הנאות⁴⁷⁷ לו לגדול, או להשאר הזמן הקצוב, ולדחות המותר. וזה הכח⁴⁷⁸ ימצא גם בעשבים והאילנות המחוברים באדמה, ולכן יחסה אליה. ואמרו: ויפח באפיו נשמת חיים (שם), רמז אל הצורה המרגשת, אשר בה יתנועע ויובדל⁴⁷⁹ משאר הדברים הטבעיים אשר הם דוממים במקומם. ואמרו: ויהי האדם לנפש חיה (שם), רמז אל הצורה הנפשית אשר ממנה החלק השכלי, אשר בכח האדם להיות חי בו⁴⁸⁰ מתמיד⁴⁸¹ אם ישתדל <להשלים⁴⁸² הצורה ההיא. וזהו אמרו: לנפש חיה.

ויטע יי אלהים גן בעדן (שם, ח). 'עדן' הוא עולם הגלגלים והכוכבים. ונקרא כן בעבור היותם מציירים תמיד בפעל, ובעבור היותם חזקי המציאות בערך העולם השפל. והגן הוא העולם השפל⁴⁸³, ונקרא כן בעבור היות בו מינים רבים חלוקים הצורות, כמו שיש דשאים ונטעים⁴⁸⁴ למיניהם. והשם ית' שם כח בכוכבים והגלגלים שבתנועתם יתערבו היסודות ויתמזגו ויתהוו היות חלוקות ויחולו הצורות

⁴⁷⁰ כך כ"י בד; בכ"י אג ליתא.

⁴⁷¹ כ"י ו מוסיף: מלאכת הטבע ולכן נאמר 'ביום הששי' בה"א הידיעה בעבור שנשלמה.

⁴⁷² בכ"י ג: ואמרו ה"א ההודעה ביום השביעי הוא מפני.

⁴⁷³ כ"י ג מוסיף: האופן.

⁴⁷⁴ בכ"י ד: אבודים; כ"י בד מוסיפים: נשלם ביאור ז' הימים.

⁴⁷⁵ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

⁴⁷⁶ כ"י ב מוסיף: שהיה; כ"י ד מוסיף: שהוא.

⁴⁷⁷ בכ"י ב: הכחות; בכ"י ד: הראות.

⁴⁷⁸ בכ"י ד: המין וכח.

⁴⁷⁹ בכ"י ג: ויוגדל.

⁴⁸⁰ בכ"י ד: וקיים.

⁴⁸¹ בכ"י ג: תמיד.

⁴⁸² כך בכ"י בגד; בכ"י א: להשתדל.

⁴⁸³ בכ"י ב: הוא העולה.

⁴⁸⁴ בכ"י ב: דשנים ורעננים.

בחמרים לפי טבעם ותכונתם.⁴⁸⁵ וזהו: ויטע יי אלהים גן בעדן (שם). הנטיעה היא, שעמידת העולם השפל המכונה ב'גן', הוא בכח העליון המכונה ב'עדן'. ואמרו: מקדם (שם), ר"ל מהמזרח. ור"ל כי התנועה היומית תחל משם. ואמרו: וישם שם את האדם אשר יצר (שם), ר"ל ששם בכחו לדעת כל המינים השפלים ולהבין סבותם והבדליהם העצמיים, באשר הוא מענין ביתו. ועץ החיים (שם, ט). הוא השכל העיוני. ונקרא כן בעבור שהוא חיים למוצאו, ואליו הכוונה במציאות החומר השפל, ובו יהיה האדם אדם,⁴⁸⁶ ובו⁴⁸⁷ יזכה ויהיה לו מהלכים בין העומדים (ע"פ זכ' ג, ז). ואמרו: בתוך הגן (בר', שם), שהכוונה בעיוני לבד, לא בשאר הכחות, כמו שהאילן היותר⁴⁸⁸ חשוב יטעוהו באמצע הגן להיות שמור לבעליו, ויטע סביבו אילנות אחרים וקוצים <ואטדים>,⁴⁸⁹ אין הכוונה בהם, רק לשמירת האילן החשוב ופריו. כן כנה זה הכח שהוא באמצע הגן. ואמרו: ועץ הדעת טוב ורע (שם), ר"ל הכח המשתדל במפורסמות, שהוא מחלק המעשי שאומרים בו: זה המעשה טוב לעשותו או רע לעשותו, או נאה או מגונה. אבל העיוני, אין⁴⁹⁰ בו טוב ולא רע ולא נאה ולא מגונה, אבל אמת ושקר. כי לא יאמרו: השמים כדוריים – נאים;⁴⁹¹ או הארץ שטוחה – מגונה, אבל אמת ושקר (ראה מו"נ א, ב). והקדים העיוני למעשי בעבור קדימתו במעלה, ואע"פ שהמעשי קודם בזמן. ולא אמר בבאור שהוא 'בתוך הגן', בעבור שאין תכלית הכוונה בו. אבל <סתם>⁴⁹² בו ואמרו: ועץ הדעת טוב ורע, הקרוב מהאמצע, בעבור היותו קרוב במדרגה מהעיוני.⁴⁹³

ונהר יוצא מעדן (בר' ב, י), ר"ל היסוד השפל, שהוא ההיולי המקבל כל הצורות השפלות. וכנה ב'נהר' בעבור היותו פושט צורה ולובש צורה תמיד, ואינו עומד בתכונה⁴⁹⁴ אחת, כמו <מי>⁴⁹⁵ הנהר הרצים תמיד. וזהו אמרו: להשקות את הגן (שם), ר"ל שממנו קיום הגן, שהוא העולם השפל. ואמרו: ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים (שם), הפירוד שיצא מן הכח אל הפעל וקבל הצורות <בהן היו ד'>⁴⁹⁶ יסודות לפי הנחת מקומותיהם מן הגלגל. שם האחד פישון (שם, יא). הוא יסוד האש. וקראוהו כן בעבור היותו חם ויבש, והוא המהוה⁴⁹⁷ בעצמות, ר"ל החום, ונגזר מתרגום: פרו (שם א, כב), <שהוא>⁴⁹⁸ 'פשו'. אמנם ביחס מקומותם בארצות ידועות, הוא להמשך המשל והיותו אמת אע"פ שאין לו כונה בנמשל. אמנם יחס אליו הזהב והבדולח ואבן השם (ראה שם ב, יא-יב), הוא מפני טוהר היסוד ההוא וזהרו. וחלקו⁴⁹⁹ לג' חלקים, כי ידוע הוא כי החלק היותר קרוב מהגלגל הוא יותר <טהור>⁵⁰⁰, ולכן כנהו באבן השוהם. והחלק השני אשר הוא יותר עב מעט כנה בבדולח. והחלק הג' – לזהב, בעבור צהיבותו, להתקרבו מהאוויר קבל אודם מה. ואמנם סדרם⁵⁰¹ ממטה למעלה לפי

⁴⁸⁵ בכ"י ב: ומתכונתם; בכ"י ד: והכנתם.

⁴⁸⁶ בכ"י ב ליתא.

⁴⁸⁷ כ"י ד מוסיף: אם.

⁴⁸⁸ בכ"י ג: בהיותו.

⁴⁸⁹ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

⁴⁹⁰ בכ"י ג: לא יאמר.

⁴⁹¹ בכ"י ד: השמים שטוחים מגונים.

⁴⁹² כך בכ"י בגד; בכ"י א: חתם.

⁴⁹³ בכ"י ג: למדרגת העיוני.

⁴⁹⁴ בכ"י ד: על מתכונת.

⁴⁹⁵ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

⁴⁹⁶ כך בכ"י ב; בכ"י א: בד; בכ"י ג: ובו ד'; בכ"י ד: וקבל ארבע צורות ובהם ד'.

⁴⁹⁷ בכ"י ב: מתהוה; בכ"י ד: המתהוה.

⁴⁹⁸ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

⁴⁹⁹ כ"י ג מוסיף: הכתוב.

⁵⁰⁰ כך בכ"י בגד; בכ"י א: בהיר.

⁵⁰¹ כ"י ג מוסיף: הכתוב.

פירושו, <ר"ל>⁵⁰² חלקי האש. ושם הנהר השני גיחון (שם ב, יג). הוא יסוד האויר. ונקרא כן בעבור שבנשימתו יוציאהו ויכניסהו האדם לקרר הלב. ונגזר מכל הולך על גחון (וי' יא, מב), שהוא החזה, שהוא האבר העוזר על הנשימה ומתנועע בעבורה. והנהר השלישי חדקל (ראה בר' ב, יד), הוא יסוד המים. ונקרא: חדקל, שם מורכב משני שמות, כאמרם ז"ל: 'שמימי חדים וקלים' (ברכות נט ע"ב). ואמרם 'חדים', רומז אל היות כל חלקיהם דומים, מה שאינו בשני היסודות העליונים, שנחלק כל אחד לג' חלקים. ואמרם 'קלים', ר"ל בערך יסוד העפר, שהוא כבד בתכלית. או ר"ל⁵⁰³ באמרו 'מימיו' – מקורו, כי ידוע שהיסודות יתהוו ויפסדו זה מזה על ג' מינים, כמו שהתבאר במקומו. ואחד מהמינים, הוא התהוות יסוד מיסוד הסמוך לו, והוא המין היותר קל להתדמותם <באיכות אחת>⁵⁰⁴. ולכן התהוות יסוד המים מיסוד האויר קל מאד לפשיטות יסוד האויר וקלות התפעלותו, בעבור שאיכות החום חלוש בו <מאוד>⁵⁰⁵, ובהפסדו יקבל איכות הקור בקלות וישוב מים, כי שניהם מסכימים באיכות הלחות. ואל זה רמזו ז"ל באמרם: 'חדים וקלים'. וראה איך יעיד ענין המשל פירושי, כי בשני הנהרות הראשונים אמר: סובב (בר' ב, יא ו-יג), להיותם מקיפים הקף שלם, ר"ל האש והאויר, <שני יסודות האחרים, שהם המים והעפר>⁵⁰⁶. ובנהר השלישי, שהוא יסוד המים, אמר: ההולך קדמת אשור (שם, יד), לפי שאינו מקיף יסוד הארץ בכל חלקיו. ובאמרו: קדמת אשור, ר"ל שזה היסוד הוא הראשון המושג בחוש הראות כאשר הוא,⁵⁰⁷ ויהיה 'אשור' נגזר מן: אשורנו (במ' כג, ט). כי יסוד האש התבאר שאינו נראה במקומו הטבעי, שאם היה כן, היינו רואים האויר מתלהב בלילה תמיד. והאויר גם כן אינו נראה באשר הוא בפשיטותו, רק במראים שונים⁵⁰⁸ מהאדים העולים תוכו משני היסודות השפלים בכח המאורות. והנהר הרביעי הוא פרת (בר' ב, יד), ר"ל יסוד הארץ. ולא אמר בו שהוא סובב, לפי שאינו מקיף, ולא הולך, לפי שאין לו תנועה, אבל עומד ונח במקומו. וקראו: פרת, בעבור היות הארץ המקום הטבעי לצמחים ולבעלי חיים לפרות ולרבות.

ואמרו: לא טוב היות האדם לבדו (שם, יח), ר"ל שאם לא ישתדל, רק בחלק אשר נקרא בעבורו אדם, שהוא הכח השכלי, יאבד לשעתו.⁵⁰⁹ ועל כן אמר בו: לא טוב, שהוא שם⁵¹⁰ בלתי נשלם המורה על ההעדר, כי הכרח הוא שיתן <קצת>⁵¹¹ זמנו בחמריות לקיום גופו הזמן הקצוב ולקיום המין אחריו. כי כאשר ראתה החכמה האלהית כי היות האדם מתמיד באיש נמנע, שם בו כח ההולדה שיהיה שמור במין. ועל זה אמר: אעשה לו עזר כנגדו (שם), כלומר, ששאר כחות הנפש הם עזר לשכלי, כי בלתם יאבד לשעתו ולא יוכל לבא אל שלמותו. ואמר: כנגדו, שאם ישתמש בחמריות⁵¹² – אלא⁵¹³ בהכרחי לבד – יהיו מתנגדות לשכלי וימנעוהו מלהשיג⁵¹⁴ אל תכלית השלמות. ועל כן אז"ל:

⁵⁰² כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

⁵⁰³ בכ"י בד: רצו לרמוז.

⁵⁰⁴ כך בכ"י בד; בכ"י אג: יחד.

⁵⁰⁵ כך בכ"י בגד; בכ"י א: מאיכות הקור.

⁵⁰⁶ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

⁵⁰⁷ כ"י כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא. ג מוסיף: כשיביט הרואה מלמעלה למטה.

⁵⁰⁸ בכ"י ד: משונים.

⁵⁰⁹ בכ"י ג: במקרה.

⁵¹⁰ בכ"י ג: כמו.

⁵¹¹ כך בכ"י ג; בכ"י אב ליתא.

⁵¹² בכ"י ד: בכחותיו.

⁵¹³ בכ"י בד: רק; בכ"י ג: תמיד ולא.

⁵¹⁴ בכ"י בד: מלהגיע.

'זכה – עזר; לא זכה – כנגדו' (רש"י, בר' ב, יח).⁵¹⁵ ואמרו: ויפל יי אלהים תרדמה על האדם (בר' ב, כא), ר"ל כי בעוד היות האדם משתמש בחמריות, הכח השכלי נרדם, כי הוא אז בכח לא בפועל. ואמרו: ויקח אחת מצלעותיו (שם), ר"ל אחד מחלקיו. ויסגר בשר תחתנה (שם), ר"ל כי כל השתדלות שאר הכחות הם בדברים חמריים.⁵¹⁶ ונקראו אלו הכחות החמריות 'בשר', בעבור שכלם היולי לעיוני, כמו שבארנו במאמר 'צרור החיים',⁵¹⁷ והעיוני צורה להם. והחומר כנקבה והצורה כזכר. ויקרא האדם שם אשתו חוה (שם ג, כ), ר"ל הכח החיוני. כי היא היתה אם כל חי (שם), ר"ל שבכח ההוא יהיה החי חי, ובו יבדל מן הצמחים, כי כל מיני <סוג הכח הטבעי>⁵¹⁸ הם בצמחים כמו שהם בבעלי חיים. כי יראה לנו בהשנות⁵¹⁹ ספור בריאת אדם – איננו, רק לרמוז בו אל החלק העיוני אשר בו בפועל, ולהבדיל זה⁵²⁰ הנכבד הבדל עצמי מהכחות החיוניות ומשאר הכחות הנפשיות, גם מחלק מעשי שבו. כי בבריאה הראשונה אשר חתם⁵²¹ ביום הששי נראה שלא דבר, רק באדם ההמוני אשר כל השתדלותו במעשי, וזהו כל אדם בתחלת ענינו. ועל זה נאמר: ורדו בדגת הים ובעוף השמים (שם א, כח), שזה הפעל מיוחד למעשי בכח המשער שבו. ובזה החלק העיוני <יבדל>⁵²² האדם, בראיה מבוארת, הבדל עצמי משאר בעלי חיים. כי בחלק המעשי יחקוהו קצת מיני בעלי חיים, כאריגת העכביש, וששיות הדבורים וזולתן,⁵²³ כמו מינים רבים מבעלי חיים אשר ילחמו⁵²⁴ זה עם⁵²⁵ זה. ולהבדל זה הכח, ר"ל השכל, מהכח הטבעי אין צורך, <באשר>⁵²⁶ הפעולות הטבעיות אין להם השגה, ויראה בתחלת המחשבה שהן נבדלות מהפעולות החושיות, כל שכן מהשכליות.

והנחש היה ערום (שם ג, א). הוא המדמה, ונקרא כן בעבור היות זה הכח מיוחד למנחשים ולקוסמים ולאוחזי העינים, לעשות בו תחבולותיהם ופעולותיהם. ואמרו: היה ערום <מכל חית השדה> (שם),⁵²⁷ ר"ל שיש לו יתרון על כל כחות שאר בעלי חיים, לדמות ולצייר צורות המוחשים אחר העלמם. ועליו אמרו חכמים שהוא כשיעור גמל וסמאל רוכב עליו,⁵²⁸ ר"ל שהמדמה ידמה צורות רבות ומרכיב קצתם בקצתם לאין תכלית. וסמאל הרוכב עליו, הוא הכח המתעורר אשר ברוב יתעורר האדם מפני הדמיון שבו והצורות המדומות. ובאמרו: רוכב עליו, ר"ל נשוא⁵²⁹ עליו, כמו שהרוכב ינשא על מרכבתו. כי מבואר הוא שכח הדמיון יקדם קדימה טבעית לכח המתעורר בבעלי חיים, שאין בבעלי חיים אשר לא יתנועעו אלא בעמידת המוחש. הוא מבואר שההתעוררות הוא לדמיון מה שיהיה המוחש בכח מוחש בפועל, כי אם היתה מוחש בפועל היתה התנועה לבטלה. ובאלו⁵³⁰ השתי כחות

⁵¹⁵ השווה בר"ר יז, ג.

⁵¹⁶ בכ"י ד: בשריים וחמריים.

⁵¹⁷ ספר זה נאבד.

⁵¹⁸ כך בכ"י ד; בכ"י א: סוגו; בכ"י ב: סוג הכח; בכ"י ג: סוג.

⁵¹⁹ בכ"י ד: בהשתנות.

⁵²⁰ כ"י ד מוסיף: הכח.

⁵²¹ בכ"י ד: זכר.

⁵²² כך בכ"י בגד; בכ"י א: ובכל.

⁵²³ שתי דוגמאות אלו מופיעות ב'כללי ספר הנפש' לאבן רשד, בתרגומו של ר' משה אבן תבון, המאמר בכח הדבור (כ"י פריס 956, 497).

⁵²⁴ כ"י ד מוסיף: בטלפיהם או בשיניהם או בקרנותם ובקלחי מותריהם ויתגברו וישלטו.

⁵²⁵ בכ"י ד: על.

⁵²⁶ כך בכ"י בד; בכ"י אג: בשאר.

⁵²⁷ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

⁵²⁸ כ"י א מוסיף: שנאמר: תשחק לסוס ולרכבו (איוב לט, יא). ראה פדר"א, יג; מו"נ ב, ל.

⁵²⁹ בכ"י ב: נשא; בכ"י ד: נושא.

⁵³⁰ בכ"י ד: ובגלוי.

אשר בנפש התעוררה להשתמש במפורסמות בחלק המעשי שבה כמו שבארנו. וכפי זה בארה⁵³¹ ואמרה: ומפרי העץ אשר בתוך הגן (בר' ג, ג), כי כוונת זאת הנפש ותכליתה הוא המעשי לבד. והוסיפה ואמרה: לא תגעו (שם), כי השם ית' לא מנע, רק האכילה המזקת,⁵³² שהיא רדיפת המותרות והפעולות <המטרידות>⁵³³ המונעות מן השלמות, כמו שבארנו באמרו: לא טוב היות האדם לבדו (שם ב, יח). וזאת הנפש חשבה שאלו הפעולות שלה שלמותה⁵³⁴ ותכליתה, ודמה כי בהמנע ממנה למלאת תאותה כאלו נמנעו ממנה ושוללו מכל וכל, שלא הותרה ליגע בהם כלל. וזהו שאמר: והייתם כאלהים יודעי טוב ורע (שם ג, ה), ר"ל השתדלות זאת הנפש אינו, רק במפורסמות. על כן <אמ'>⁵³⁵ כאלהים, ר"ל השופטים ומנהיגי המדינות, יודעי טוב ורע, הנופל על פעולת החלק המעשי. ולא אמר: יודעי אמת ושקר, הנופל על פעולות החלק העיוני כמו שבארנו. והנחש לא היה השתדלותו <וקרבתו>⁵³⁶ רק עם חוה, ובאמצעותה ניזק אדם, שהוא הכח השכלי, והמיתו. ותפקחנה עיני שניהם (שם, ז). ר"ל כי בהמשכו אחר התאוות <הגופניות>⁵³⁷, תשולל ממנו ההשגה השכלית, ואז יתעורר ויכיר⁵³⁸ חסרונו⁵³⁹ ומה ששולל ממנו. וזהו אמרו: וידעו כי ערומים הם (שם), ולא אמר: ויראו, כי מה שראו עתה ראו קודם לכן.⁵⁴⁰ ואמרו: ויתפרו עלה תאנה (שם), הוא כמו שעלה תאנה מפוצל לשלשה חלקים, כן כחות המוח ג': המדמה, והבורר, והזוכר. ור"ל באמרו: ויתפרו, שהכחות נתאחדו ונתאחזו יחד להשיג מעט מן ההשגות השכליות. כי אחרי המשכו אחר התאוות החמריות,⁵⁴¹ ישיג מה ששיג בקושי ובעיון גס. ויצטרך אז שהצורות המדומות יעוררו השכליות, ויברור הבורר ויזכר⁵⁴² הזוכר מה שכבר השיג, <ואעפ"כ תהיה>⁵⁴³ השגתו עכורה ומבולבלת.⁵⁴⁴ ואמרו: ויעשו להם חגורות (שם), ר"ל שיעשו להם סייגים וגדרים מעטים לפרישות, שלא להמשך אחר המותרות במפורסם. וזהו אמרו: חגורות, שכל דבר המונע השלוח נקרא 'חגור', כאמרו: שארית חמות תחגור (תה' עו, יא), ר"ל תמנע, וכמו שהחגור אינו כולל, <רק מעט מהגוף, כן אלו הגדרים לא היו כוללים למנוע המותרות>⁵⁴⁵ רק להסתיר מעט. ואמרו: וישמעו את קול יי אלהים מתהלך (בר' ג, ח), ר"ל שקבלו וידעו שהנבואה אפשרית למין האדם בהחלש הכחות <הגופניות>⁵⁴⁶, כי בהחלשם תחזקנה השכליות. כי הנבואה מכונת ב'קול' בהרבה מקומות, כאמרו: כשמעכם את הקול (דב' ה, כ), וישמע את הקול (במ' ז, פט), קול אומר קרא (יש' מ, ו), והיא באה לראויים לה בעת הזקנה.⁵⁴⁷ וזהו אמרו: לרוח היום (בר' שם), כתרגום אנקלוס: 'למנח יומא', ר"ל בהשקיט כח החושים ונוחם.⁵⁴⁸ ויתחבא האדם ואשתו (שם). ר"ל שזה אשר נמשך אחר

⁵³¹ כ"י ג מוסיף: התורה.

⁵³² בכ"י ב: המזרקת.

⁵³³ כך בכ"י בד; בכ"י אג: המיוחדות.

⁵³⁴ בכ"י ב: מותר.

⁵³⁵ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

⁵³⁶ כך בכ"י ג; בכ"י א: והקרבתו; בכ"י ב: וקרבתו; בכ"י ד: וקרבתו.

⁵³⁷ כך בכ"י בג; בכ"י א: הגופיות; בכ"י ד: הגשמיות.

⁵³⁸ בכ"י ד: ויתיר.

⁵³⁹ בכ"י ג: חסרון גופו.

⁵⁴⁰ ראה מו"נ א, ב.

⁵⁴¹ בכ"י ב: הגשמיות.

⁵⁴² בכ"י ב: וטרדתה; בכ"י ג: ויזכור; בכ"י ד: ויזכך.

⁵⁴³ כך בכ"י כגד; בכ"י א: ואע"פ שתהיה.

⁵⁴⁴ בכ"י ב: ומלוכלכת.

⁵⁴⁵ כך בכ"י בגד (בשינויים קלים); בכ"י א ליתא.

⁵⁴⁶ כך בכ"י בג; בכ"י א: הגופיות; בכ"י ד: החמריות.

⁵⁴⁷ ראה מו"נ ג, נא.

⁵⁴⁸ כ"י ד מוסיף: ולא יזכו.

הכחות החמריות מצא עצמו משולל מזאת ההשגה, ויכלם בעצמו ועמד משומם הוא ונפשו, המכונת ב'אשה' מפני היותה נושאה הכח השכלי אשר הוא צורתה. וכל שאר הדברים, <ר"ל>⁵⁴⁹ קריאת השם לאדם ומענהו ודבור השם לאשה, הוא ליפות המשל ולהמשך דבריו. אמנם קללת הנחש והאשה הם דברים נמשכים לטבעם כמו שנפרש.

ואמרו: ארור אתה מכל הבהמה (שם, יד), ר"ל שהכח המדמה הוא חסר מכל שאר כחות הנפש. וזה, ששאר כחות הנפש החמריות ישיגו מושגיהם על אמתתם ויתענגו בהם, וזה הכח, ר"ל המדמה, יצייר וירכיב⁵⁵⁰ צורות כוזבות <בראיות עד לאין תכלית, כגון עז ואיל ועזניה נפל[אה]>⁵⁵¹ כאדם⁵⁵² ראשו בשמים ורגליו בארץ,⁵⁵³ ודומיהם לאין תכלית, וכל שכן בעת השינה, כי אז בכחו ובגבורתו כח הנפש מהכחות המרגישות. ובאלו הציורים המדומים אין תועלת לנפש בהם ולא הנאה, אבל הם למחסור, כי כאשר יחלום החולם והנה אוכל, והקיץ – וריקה נפשו. ואל זה רמזו חכמים באמרם: 'הנפילים היו בארץ (בר' ו, ד). אלו שמחזאי ועזאל שנפלו בגאותן⁵⁵⁴ מן השמים'.⁵⁵⁵ קראו הכח המדמה 'שמחזאי', שם מורכב משני שמות, ר"ל שם חזאי. <רומז>⁵⁵⁶ במלת 'שם'⁵⁵⁷ אל החומר אשר כל השגותיו לא יפרדו מן החומר. ומלת 'חזאי' <ר"ל>⁵⁵⁸ משיג, כי תרגום: ראה – חזה. ובמלת 'עזאל' רמזו <אל החלק המעשי. וזה אשר כינוי 'עזאל', >⁵⁵⁹ שיש לו חוזק ותוקף באשר הוא חלק מהשכלי. ואמרם:⁵⁶⁰ 'שנפלו מן השמים', ר"ל שאלו הכחות ישתוקקו להדמות לעיוני, כי המדמה <יחקו>⁵⁶¹ שיצייר הצורות אחר העלמם מהחוש. אבל זה החקוי הוא כחקוי פעולות הקוף⁵⁶² לפעולות האדם, כי המדמה לא ידמה אותן⁵⁶³ <מובדלות>⁵⁶⁴ משטחיהם, והעיוני יבדילם <ויציירם>⁵⁶⁵ מופשטות מחמריהם. והמעשי אע"פ שפעלו מכח השכל, כל השתדלותו אינו, רק בדברים החמריים: במלאכות ותקון המדינות והנהגתם – על כן אין זכרון לו בעצמים חזקי המציאה – אבל הם כלים ונפסדים בסופם. וזהו אמרם: 'שנפלו מן השמים',⁵⁶⁶ כי השמים חזקים קיימים עומדים באיש. הנה בארנו כי הכח המדמה, המכונה 'נחש', <יותר חסר מכל כחות הנפש. ובאמרו: על גאונך תלך וכו' (בר' ג, יד), ר"ל שכל השגותיו לא יובדלו מן השטח ומדברים>⁵⁶⁷ עפריים חמריים. ואמרו: ואיבה אשית בינך ובין האשה (שם, טו), ר"ל בין הכח המדמה ובין הנפש,⁵⁶⁸ כי עקר כונת מציאות

⁵⁴⁹ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

⁵⁵⁰ בכ"י ד: ויתיר.

⁵⁵¹ כך בכ"י ד; בכ"י אבג ליתא. אבן רשד מביא דוגמא זאת ב'כללי ספר הנפש', המאמר בדמיון (כ"י פריס 956, 495א).

⁵⁵² בכ"י ד: אדם; כ"י ב מוסיף: אחד גדול; כ"י ג מוסיף: אשר.

⁵⁵³ ראה שמונה פרקים, א.

⁵⁵⁴ בכ"י ג: בגאונם.

⁵⁵⁵ ראה רש"י, במ' יג, לג.

⁵⁵⁶ כך בכ"י ב; בכ"י אג: ור"ל; בכ"י ד: רומזים.

⁵⁵⁷ כ"י ג מוסיף: רמז.

⁵⁵⁸ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

⁵⁵⁹ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

⁵⁶⁰ בכ"י ג: ואמנם.

⁵⁶¹ כך בכ"י בגד; בכ"י א: יחקו.

⁵⁶² בכ"י ב: תקיף.

⁵⁶³ בכ"י ד: לא ידעם.

⁵⁶⁴ כך בכ"י בגד; בכ"י א: מוגבלות.

⁵⁶⁵ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

⁵⁶⁶ כ"י ו מוסיף: שאע"פ שהם חזקים יאבדו בסופם ואל זה רמזו באמר': מן השמים.

⁵⁶⁷ כך בכ"י בד; בכ"י אג: והמתעורר המכונה סמאל.

⁵⁶⁸ כ"י ב מוסיף: השכלית.

<הנפש>⁵⁶⁹ הוא העיוני, והוא 'זרעה' שנשאר מכל המונה. וזהו אמרו: ובין זרעה (שם), כי זרע המדמה,⁵⁷⁰ ר"ל פעולות החומר,⁵⁷¹ גשמי,⁵⁷² וזרע <העיוני>⁵⁷³ רוחני, והרוחני והגשמי הפכים, וההפכים שונאים ומשחיתים⁵⁷⁴ זה לזה. הוא ישופך ראש (שם). ר"ל זרע האשה,⁵⁷⁵ שהוא העיוני, <יבוא ויכה>⁵⁷⁶ הדמיון בראש,⁵⁷⁷ שלא יקום ולא ירים ראשו, כאדם המוכה בראשו. ואתה תשופנו עקב (שם). ר"ל הכח הדמיוני בהתנגדו לעיוני הוא מתנגד בסופו, כמו שהעקב בסוף הגוף. ור"ל שהדמיון ימנע העיוני⁵⁷⁸ מעשות פעולתו במהירות, כמו שהנשך בעקבו לא יוכל לרוץ ולמהר ללכת. <ולקח>⁵⁷⁹ העקב שהוא אחורי⁵⁸⁰ הגוף לדמיון, כי הפעולות החמריות המתנגדות לשכליות אינן מכוונות כוונה ראשונה באדם, והם אחרונות בכונה, ואם <הם קודמות>⁵⁸¹ בזמן. אל האשה אמר (שם, טז). קללת האשה, שהיא הנפש, מבוארת, כי העצבון וההריון הוא שכל עשתונותיה להשיג התענוגים החמריים, והם: הרה עמל וילד און,⁵⁸² כאשר הם הרחיבו בשאל נפשם,⁵⁸³ יען היותם לאין תכלית. ולכן תלד בעצב בנים אשר⁵⁸⁴ מהם הענינים השכליים. ואל אישך תשוקתך⁵⁸⁵ (שם). ר"ל ואל השכל הפועל שהוא צורתה.⁵⁸⁶ והוא ימשול בך (שם). שהשכל הפועל מושל⁵⁸⁷ על הנפש,⁵⁸⁸ ויותר שלם וקודם במעלה כמעלת האדון על העבד. ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך (שם, יז). וקללת האדם, שהוא העיוני,⁵⁸⁹ מבוארת גם כן, שאמרו: ארורה האדמה בעבורך (שם), הוא משל על סוג החכמות, כאמרו: למען יאריכון ימיר על האדמה (שם, יב), ואמרו חכמים: 'למען יאריכון ימיר – בעולם שכולו טוב'⁵⁹⁰ (חולין קמב ע"א). אם כן, יהיה האדמה משל לחכמה. ואמרו: על, ר"ל בעבור, כי החכמה היא הסבה הקרובה להשארות הנפש ואריכות ימים. ואמרו: בעבורך, ר"ל חסרונה הוא אליך, לא בעצמותה, כי היא שלמה. ואכילתה בעצבון וצמיחת קוץ ודרדר (ראה בר' ג, יז-יח), הוא משל להשגתו⁵⁹¹ בהפסק ורפיון והנחת הקדמות כוזבות ונפילת הקשים הטעאיים והלציים. ואכילתו עשב השדה (ראה שם, יח), הוא משל להשתדלו בחמריות. ואכילתו בזעת אפיו לחם (ראה שם, יט), הוא משל להשיגו מה ששיגי במופתים אמתיים בקושי וטורח גדול, מדה כנגד מדה. הוא הורשה⁵⁹² לאכול בנעימות ונטה אל התאוות החמריות, ולכן שוללה ממנו ההשגה ההיא ולא ישיג מה שהיה בכחו

⁵⁶⁹ כך בכ"י בד; בכ"י א: האשה; בכ"י ג: הנחש.

⁵⁷⁰ כ"י ג מוסיף: חמרי.

⁵⁷¹ בכ"י ד: פעולותיו חמרי.

⁵⁷² בכ"י בגד ליתא.

⁵⁷³ כך בכ"י בד; בכ"י אג: החיוני.

⁵⁷⁴ בכ"י ד: ומפסידים; כ"י ב מוסיף: החומר.

⁵⁷⁵ בכ"י ד: האיש.

⁵⁷⁶ כך בכ"י ד; בכ"י א: יכה ויכות; בכ"י בג: יכה ויכה.

⁵⁷⁷ כ"י ב מוסיף: בדרך.

⁵⁷⁸ בכ"י ג: החיוני.

⁵⁷⁹ כך בכ"י בגד; בכ"י א: לקתת.

⁵⁸⁰ בכ"י ב: באחרית; בכ"י ג: באחורי.

⁵⁸¹ כך בכ"י בד; בכ"י אג: הוא קודם.

⁵⁸² על פי יש' נט, ד.

⁵⁸³ על פי שם ה, ד.

⁵⁸⁴ כ"י ב מוסיף: תבניהן; כ"י ד מוסיף: תכונה מקום.

⁵⁸⁵ כ"י א מוסיף: והוא ימשול בך.

⁵⁸⁶ כ"י ד מוסיף: ותכליתה.

⁵⁸⁷ בכ"י ד: שליט ומושל.

⁵⁸⁸ בכ"י ב: הנחש.

⁵⁸⁹ בכ"י ג: השכל.

⁵⁹⁰ בכ"י ג: ארוך.

⁵⁹¹ בכ"י ד: אל השגת החכמה.

⁵⁹² בכ"י ב: הותרה.

להשיגו, והמעט ששיג, ישיג השגה מבולבלת⁵⁹³ בלתי שלמה. כי הלחם משל להקשים מופתיים. כי כמו שהלחם המתוקן צריך למלאכות רבות יקדימוהו ואחר כן הוא,⁵⁹⁴ לבב אנוש יסעד,⁵⁹⁵ כן ההקש המופתי צריך שיזהר שלא יהיה בו הקדמה⁵⁹⁶ כוזבת ולא הלציית ולא שיריית⁵⁹⁷ ולא שיהיה בה גבול⁵⁹⁸ נוסף, ושלא יהיו מהמינים הבלתי מולידים, ושיהיו ההקדמות ממין אותה חכמה אשר ישתדל להביא עליה מופת, ואז יצא המופת מנוקה ומיופה, מתוקן בתכלית התקון. ואמרו: עד שובך (בר', שם), ר"ל כי כל <ימי עמדו>⁵⁹⁹ בעולם הגשמי תהיה השגתו <עכורה>⁶⁰⁰ בלתי שלמה, כאשר לא יוכל להדבק עם השכל הפועל דבוק עצמי. מכלל, שאחרי כן תהיה השגתו צלולה ושלמה, לא בעצבון ולא בזעת אפו. ואמרו: כי עפר אתה (שם),⁶⁰¹ ר"ל בעבור היותו בעל חומר. או אפשר שישב לסוף הפסוק: עד שובך, ורמז שאחרי מותו תהיה השגתו שלמה כמו שבארנו. ויהיה: כי עפר אתה, ר"ל אע"פ שעפר אתה, רומז אל החומר ואל רוב כחות הנפש, ר"ל שיש בכחך שתתעצם אחר מותך בנפרד, ותהיה⁶⁰² קיים⁶⁰³ לנצח נצחים.

ויקרא האדם שם אשתו חוה (שם, כ). ר"ל קריאת האדם שם אשתו חוה, היא החיונית, שהיא <ההיולית>⁶⁰⁴ לנפשית. ואמרו: כי היא היתה אם כל חי (שם), ר"ל כי זאת <הנפש>⁶⁰⁵ החיונית היא סבת היות החי חי, כי בה יבדל מהצמחים. ואמרו: ויעש יי אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור (שם, כא), ר"ל וכבר עשה לעיוני⁶⁰⁶ ולנפש דבר יחופפנו ויסובבנו, כמו שהכתנות סובבת ושומרת הלובש אותה, והוא שפע אור השכל הפועל⁶⁰⁷ הסובב והמקיף נפש המכין עצמו לו. ולזה כנה אותה ב'עור', כמו שהעור טבעי לבעלי חיים כן ההשגה השכלית טבעית לאדם, לא מקרית. ואל זה רמז ר' מאיר באמרו במדרשו: 'כתנות אור' (בר"ר כ, יב). וזה השפע הנכבד סבב השם ית' על האדם שלא יאבד, ויהיה לו מהלכים בין העומדים,⁶⁰⁸ וזהו אמרו: וילבשם (בר', שם), כי המלבוש שומר ומגין על לבשו.⁶⁰⁹ ואמרו: ויאמר יי אלהים הן האדם היה כאחד ממנו (שם, כב), ר"ל האדם אשר היה בכחו וטבעו להיות כאחד הנפרדים לצייר המושכלות ולהשיגם. ואמר בו כ"ף הדמיון באמרו: כאחד, בעבור שאינו במעלת הנפרדים אך דומה לו. והנה שם כחו והשתדלותו במפורסמות, וזהו אמרו: ממנו לדעת טוב ורע (שם), והכוונה הראשונה בעיוני, לא במעשי. ועתה פן ישלח ידו (שם). ר"ל אע"פ ששם השתדלותו⁶¹⁰ בחמרי תחלה, אינו נמנע שייטיב דרכיו וישים השתדלותו בעיוני. ואמרו: פן, שהיא מלת הספוק,⁶¹¹ הוא בעבור

⁵⁹³ בכ"י ב: מלוכלכת.

⁵⁹⁴ כ"י ד מוסיף: מועיל.

⁵⁹⁵ על פי תה' קד, טו.

⁵⁹⁶ בכ"י ג: מחשבה.

⁵⁹⁷ בכ"י ב: ציירית.

⁵⁹⁸ בכ"י ג: גדול.

⁵⁹⁹ כך בכ"י ד; בכ"י אב: מעמדו; בכ"י ג: היות מעמדו.

⁶⁰⁰ כך בכ"י ד; בכ"י א: עבודה; בכ"י בג: עבודה.

⁶⁰¹ כ"י ו מוסיף: אפשר ששב הפסוק שהוא: בזעת אפרך, כאלו אמר: וסבת היות ההשגה פחותה הוא כי עפר אתה.

⁶⁰² בכ"י ד: ותחיה.

⁶⁰³ בכ"י בד ליתא.

⁶⁰⁴ כך בכ"י ג; בכ"י א: היולדת; בכ"י ב: החלי; בכ"י ד: היולי.

⁶⁰⁵ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

⁶⁰⁶ כך בכלל כתבי היד, ואולי צ"ל: לחיוני.

⁶⁰⁷ בכ"י ד ליתא.

⁶⁰⁸ על פי זכ' ג, ז.

⁶⁰⁹ בכ"י גד: לובשו.

⁶¹⁰ בכ"י ג: כחו והשתדלותו.

⁶¹¹ בכ"י גד: הספק.

המצא⁶¹² מיעוט המשתדלים לשום כל כחותם בצירור המושכלות. ולקח גם מעץ החיים ואלו וחי לעולם (שם). הורה באמרו: גם, כי אין לעזוב החומר עזיבה גמורה, אבל צריך שיעיין בתקונו ההכרחי⁶¹³ לקיום הגוף הזמן הקצוב לו ולקיום המין. והורה כי האוכל מעץ החיים, שהוא ציור המושכלות, עומד קיים לנצח נצחים בעולם הנפרדים, וזה רצה באמרו: וחי לעולם. ובאמרו: מעץ החיים, הורה שאע"פ שלא יצייר כל המושכלות >ולא נדבק בנפרד, רק צייר כוללות רוב המושכלות<⁶¹⁴ או קצתן, ישאר חי לעולם, כמו שבארנו במאמרו 'צרור החיים', בהביאנו >ראיותינו<⁶¹⁵ נגד דעת הפילוסופים⁶¹⁶, כי זה כוונתנו בפרושנו שם קצת מעשה בראשית. כי בזה הספור המעולה >נראה<⁶¹⁷ ראה⁶¹⁸ מבוארת למבינים כונת מציאות האדם ותכליתו ומה שהוא בטבעו >ושלמותו<⁶¹⁹ לפי המפורסם והאמת. וישלחו יי אלהים מגן עדן (שם, כג). ר"ל אחר שהאדם שם השתדלותו בחמירות, השכל הפועל הסתיר פניו ממנו, כטעם: 'בא ליטמא, פותחין לו' (יומא לח ע"ב ועוד), ואפילו מה שהיה בכחו להשיג בקלות לא ישיג. וזהו אמרו: מגן עדן, שהוא המציאות >השפל<⁶²⁰ כמו שבארנו. ⁶²¹ לעבוד את האדמה (בר', שם). ר"ל שיהיה המוני וישתדל בעושר ונכסים ובדברים ארציים. אשר לוקח משם (שם). ר"ל כי רוב בנין חמרו מהעפר. ויגרש את האדם (שם, כד). אין גרוש אחר שלוח, כי אם לחזק אורך השכחה ועוצם היאוש, והשכל הפועל רחק ממנו מאד, על דרך: 'יום תעזבני ימים⁶²² אעזבך' (רש"י, דב' יא, יג ועוד). וישכן מקדם לגן עדן (בר', שם). ר"ל שהשם המציא המלאכים הראשונים במעלה ובסבה למציאות >השפל<⁶²³, וזהו אמרו: מקדם לגן עדן את הכרובים (שם). ואת להט החרב המתהפכת (שם). ר"ל השפע השופע מהנפרד על החומר השפל⁶²⁴ במראה הנבואה. ואתה ההשגה היא בלא זמן, ועל כן המשילה ל'להט', שיראה במהירות ויעלם.⁶²⁵ ואמנם השאילו⁶²⁶ במשלו 'החרב', מפני שהחרב הלהטי יש לו שתי פיות, כן ההשגה >ההיא<⁶²⁷ חלוקה לשתי חלוקות. כי פעם יראו במראות הנבואה דברים עיוניים, ופעמים >דברים<⁶²⁸ אחרים נימוסיים בהנהגת עם או מלך או איש אחד, שזה מיוחד⁶²⁹ לחלק המעשי. ואל זה כונו חכמים באמרם שהמלאכים:⁶³⁰ '[פעמים מלאכים] פעמים אנשים ופעמים נשים'⁶³¹ (ע"פ בר"ר כא, ט). רמזו הנה רמז מופלא⁶³² כולל כללים⁶³³ רבים. רמזו שהמלאכים

⁶¹² בכ"י ד: המצאם מעט ר"ל.

⁶¹³ בכ"י בד: בהכרחי.

⁶¹⁴ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

⁶¹⁵ כך בכ"י בגד; בכ"י א: ראיותיו.

⁶¹⁶ כ"י ג מוסיף: הערלים.

⁶¹⁷ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

⁶¹⁸ כ"י א מוסיף: ודאית.

⁶¹⁹ כך בכ"י בגד; בכ"י א: ושלמותיו.

⁶²⁰ כך בכ"י בד; בכ"י אג: השכלי.

⁶²¹ ראה לעיל, פירוש 'אות נפש' לבר' ב, ח.

⁶²² בכ"י ד: יומים. וכך הציטוט.

⁶²³ כך בכ"י ד; בכ"י אבג ליתא.

⁶²⁴ בכ"י ג: השכלי.

⁶²⁵ בכ"י ב: ויעלה.

⁶²⁶ בכ"י ב: המשילו.

⁶²⁷ כך בכ"י ג; בכ"י א: היא; בכ"י ב: ההיא יש לה; בכ"י ד ליתא.

⁶²⁸ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

⁶²⁹ בכ"י ב: מנוחה; בכ"י ד: מיוחד.

⁶³⁰ בכ"י ב: מראים.

⁶³¹ בכ"י ד: פעם מלאכים פעם אנשים.

⁶³² בכ"י ב: מופלא ומופלאג.

⁶³³ בכ"י ד: עניינים.

אין להם צורה חמרית,⁶³⁴ ושאותן הצורות הנראות במראות הנבואה כלן הן לפי שעה.⁶³⁵ ורמזו איך תחלק השגת הנביא למינים רבים: פעמים בדברים שכליים, נתלין באל ית' ובמלאכים, וזהו אמרם: <פעמים מלאכים>; ופעמים בתקון המדות ובהנהגת האדם, וזהו אמרם:⁶³⁶ 'פעמים אנשים', באשר זאת ההשגה מיוחדת לחלק המעשי,⁶³⁷ והוא חלק מהשכלי,⁶³⁸ כמו שבארנו;⁶³⁹ פעמים בדברים מקריים, כענייני המלחמות, ובשורות⁶⁴⁰ מציאות האבדות, והצלחת עם או איש אחד והפכו, וזהו אמרם: 'ופעמים נשים',⁶⁴¹ לפחיתות ההשגה ההיא. לשמר את דרך עץ החיים (בר', שם). ר"ל שהשפע ההוא השופע על החומר השפל הוא סבת קיום הנפש והשארותה.

והאדם ידע את חוה אשתו (שם ד, א). כבר בארנו שהחלק השכלי בכללו נקרא 'אדם'. <והורה>⁶⁴² בספור לידת הבנים⁶⁴³ איך משפט⁶⁴⁴ בני אדם והשתדלותם בו להגיע אל השלמות מדרגה אחר מדרגה, כי רחוק וגם קרוב לנמנע שימצא איש שישים כל השתדלות שכלו בעיוני.⁶⁴⁵ והזכיר ספור לידתם וקריאת שמותם בסדר נוהג⁶⁴⁶ <העולם>⁶⁴⁷ בהשתדלות שלמותם.⁶⁴⁸ שם⁶⁴⁹ הראשון קרא: קין (שם), המורה על הקנינים, שהוא השתדלות בעושר ונכסים אשר רוב בני אדם נכספים אליו, וזהו החלק המעשי. השני⁶⁵⁰ קרא: הבל (שם), שהוא <השתדלות>⁶⁵¹ בהנחת⁶⁵² הנימוסים ובתקון המדות ותת סידור בין בני אדם להיות קבוצם מסודר ומתוקן. וזה מיוחד למלכים ולמושלים ולשופטי הארץ, והוא החלק השני מן המעשי. אמנם קריאת שמו הבל, כי זה השלמות הבל בבחינת תכליתו, מפני שכל יגיעו לזרים וכחו⁶⁵³ לנכרים. ובאר בו שהוא הבל, מה שלא באר בשלמות הראשון שהוא יותר פחות ממנו, מפני שאנשים גדולים, יחשבו שהם <חכמים>,⁶⁵⁴ נכספו לזה השלמות⁶⁵⁵ כוסף גדול,⁶⁵⁶ ר"ל שיהיו מנהיגים מניחים נימוסים ברצונם וישלטו על בני אדם ויכריחו אותם ויתנהגו אליהם⁶⁵⁷ <באותם הנימוסים, ולא ידעו כי בנפשם הוא להטרידו מן השלמות אשר הוא>⁶⁵⁸ לבדם, ואין לזרים אתם.⁶⁵⁹ אמנם הבאת קין מנחתו,⁶⁶⁰ הוא עשיית הצדקות ונתינת⁶⁶¹

⁶³⁴ בכ"י ג: אין להם חמר.

⁶³⁵ כ"י ד מוסיף: מפעל הדמיון.

⁶³⁶ כך בכ"י דהו; בכ"י אבג ליתא.

⁶³⁷ בכ"י ג: העצמי.

⁶³⁸ בכ"י ג: החלק השכלי.

⁶³⁹ כ"י אב מוסיפים: ופעמים נשים.

⁶⁴⁰ כך בכ"י ד; בכ"י אב: וכצורות; בכ"י ג ליתא.

⁶⁴¹ בכ"י ד: אנשים.

⁶⁴² כך בכ"י ב; בכ"י אג: והנה; בכ"י ד: ויורה.

⁶⁴³ כ"י ג מוסיף: זכר.

⁶⁴⁴ בכ"י ג: מספר.

⁶⁴⁵ בכ"י ד: השתדלותו בעיוניות לבד.

⁶⁴⁶ בכ"י ג: מנהג.

⁶⁴⁷ כך בכ"י בגד; בכ"י א: שבעולם.

⁶⁴⁸ ראה מו"נ ג, נד.

⁶⁴⁹ כ"י ג מוסיף: בן.

⁶⁵⁰ בכ"י ג: ושם השני.

⁶⁵¹ כך בכ"י גד; בכ"י אב ליתא.

⁶⁵² בכ"י ב: בהנהגת.

⁶⁵³ בכ"י ד: והודו.

⁶⁵⁴ כך בכ"י בד; בכ"י אג: שלמים.

⁶⁵⁵ בכ"י ג: לזאת המעלה.

⁶⁵⁶ בכ"י ד: מופלג; בכ"י ב תוקן בשלויים: מופלג.

⁶⁵⁷ בכ"י ד ליתא.

⁶⁵⁸ כך בכ"י דהו (בשינויים קלים); בכ"י אבג ליתא.

⁶⁵⁹ על פי משלי ה, יז. ראה מו"נ ג, נד.

⁶⁶⁰ ראה בר' ד, ג.

המעשרות מפרי האדמה, אשר היא העבודה המיוחדת אליו, כאמרו: וקין היה עובד אדמה (שם, ב).
 ויחשב שבזה ירצו פעליו,⁶⁶² אם יחון⁶⁶³ מעט הדלים מהון שכבש⁶⁶⁴ בגזל ובחזקה. כי השמירה
 מהעושיק אינה מיוחדת⁶⁶⁵ לקין, רק להבל אחיו המתוקן המדות.⁶⁶⁶ ומנחת הבל מבכורות צאנו
 ומחלבהן,⁶⁶⁷ אשר הוא רועה צאן, כאמרו: ויהי הבל רועה צאן (שם), שר"ל מנהיג⁶⁶⁸ – <הוא>⁶⁶⁹
 הנחת המשפטים הישרים ומניעת העושיק והניאוף בין בני אדם ולקייחת הדין מהחוטא. ואלו הפעולות
 ישרות וטובות מאד בעיני השם. <ועל>⁶⁷⁰ זה נאמר: וישע יי אל הבל ואל מנחתו ואל קין ואל מנחתו
 לא שעה (שם, ד-ה), כי השם ית' שונא גזל בעולה ולא ייטב בעיניו חמס או גזל.⁶⁷¹ והריגת קין להבל
 – הוא, מרוב כוסף בני אדם לשלמות הראשון, יאבד ויהרס השתדלות הבל, ותמלא הארץ חמס.⁶⁷²
 והיות הרציחה מיוחדת⁶⁷³ 'בשדה' (שם, ח), כי שם ימלאו תאותם <החומסים והעושיקים, כי לא יוכלו
 לעשות בפרהסיה במדינות. ודברי השם אל קין ותשובתו>⁶⁷⁴ הוא המשך דברי <המשל>.⁶⁷⁵ גם, כי
 העשק יהולל⁶⁷⁶ בעליו,⁶⁷⁷ ולא יניחנו לשוב, ויכפור <במעוותו>,⁶⁷⁸ לאמר: לא פעלתי און.⁶⁷⁹ וקללת
 קין, והיא היותו נע ונד,⁶⁸⁰ מפורסם במשתדלים לקנות <ממון>,⁶⁸¹ כגון⁶⁸² הסוחרים המשוטטים
 בארצות מקצה אל קצה עד <יסתכנו>⁶⁸³ בסבת זה⁶⁸⁴ ברכיבת הים⁶⁸⁵ ובעבודת המלכים. והתודות⁶⁸⁶
 קין חטאו באמרו: ומפניך אסתר (שם, יד), ר"ל אחרי שאני נסתר מפני השכל ואין לי <חלק
 בהשתדלותו>:⁶⁸⁷ כל מוצאי י הרגני (שם), ר"ל <לא איגע לה>⁶⁸⁸ להבל, ואהיה יושב ובטל, ואחיה⁶⁸⁹
 לפי המקרה. אך לא שב ולא שם אל לבו שישים השתדלותו בשכליות. ועל כן אמר השם,⁶⁹⁰ <לא כן
 יעץ>,⁶⁹¹ באשר השתדלותם הכרחי לקיים העולם, כי 'לולי המשתגעים היה העולם חרב' (רמב"ם,

⁶⁶¹ בכ"י ב: ונקיות.

⁶⁶² בכ"י ד: בעליו.

⁶⁶³ בכ"י ג: יחון; בכ"י ד: יחון.

⁶⁶⁴ בכ"י ד: רב שקבץ.

⁶⁶⁵ בכ"י ד: מיוחסת.

⁶⁶⁶ בכ"י ג: המתוכן למידות.

⁶⁶⁷ על פי בר' ד, ד.

⁶⁶⁸ כ"י ג מוסיף: הנהגה.

⁶⁶⁹ כך בכ"י בד; בכ"י א: היה; בכ"י ג: והיא.

⁶⁷⁰ כך בכ"י בגד; בכ"י א: ואל.

⁶⁷¹ בכ"י ד: בעיניו להביאו גזול.

⁶⁷² על פי בר' ו, יא.

⁶⁷³ בכ"י ב: הצמיחה מיוחסת; בכ"י ד ליתא.

⁶⁷⁴ כך בכ"י דהו; בכ"י אבג ליתא.

⁶⁷⁵ כך בכ"י בגד; בכ"י א: המשגל.

⁶⁷⁶ כ"י א מוסיף: החכם.

⁶⁷⁷ על פי קהלת ז, ז.

⁶⁷⁸ כך בכ"י בד; בכ"י אג: בטעותו.

⁶⁷⁹ על פי משלי ל, כ.

⁶⁸⁰ ראה בר' ד, יב.

⁶⁸¹ כך בכ"י ד; בכ"י אבג ליתא.

⁶⁸² כ"י ב מוסיף: כת.

⁶⁸³ כך בכ"י בג; בכ"י א: יחתכנו; בכ"י ד: יסבכו.

⁶⁸⁴ כ"י ג מוסיף: הדבר.

⁶⁸⁵ בכ"י ד: בנתינת בים דרך.

⁶⁸⁶ בכ"י ב: והודות; בכ"י ג: והודה.

⁶⁸⁷ כך בכ"י ג; בכ"י א: השתדלות; בכ"י בד: חלק בהשתדלות.

⁶⁸⁸ כך בכ"י ד; בכ"י אג ליתא; בכ"י ב: איגע.

⁶⁸⁹ בכ"י בד: ואהיה.

⁶⁹⁰ בכ"י ד: אשר.

⁶⁹¹ כך בכ"י בד; בכ"י א: לכן; בכ"י ג: לכן כל ההורג קין.

הקדמה לפירוש המשנה), 'ואלמלא עלייא לא מתקיימים אתכליא' (חולין צב ע"א), אמר: <לכן>⁶⁹² כל הורג קין שבעתים יקם (בר' ד, טו),⁶⁹³ ר"ל שטוב הוא שישתדל⁶⁹⁴ בשלמות זה מעט ולא יצטרך לבריות, ש'אם אין קמח אין תורה' (אבות ג, יז).⁶⁹⁵ והיותו מיחס לקיחת הנקמה מהורג קין 'שבעתים',⁶⁹⁶ שהם שתי 'שביעיות',⁶⁹⁷ הוא, שהיושב <בטל>⁶⁹⁸ ולא ישתדל, לא⁶⁹⁹ בקנין המוני ולא בחכמה, יהיה בזוי ושסוי בין בני אדם, וטוב ממנו הנפל,⁷⁰⁰ וטוב אם באו עליו <ז'>⁷⁰¹ מיני פורעניות הכתובים בנקם ברית,⁷⁰² ולא יהיה למשסה בין בני אדם. ואמרו: וישם יי לקין אות (בר', שם), ר"ל שבעלי העושר מכובדים בין בני אדם <עד שהחכמים בפתחי העשירים, וזאת היא אחת הסבות החזקות להתפתות בני אדם>⁷⁰³ להמשך אחריו. ויען היות פעולות קין והבל מחלק המעשי, לא נזכר הריון בלידת הבל, רק: ותוסף ללדת (שם, ב), כי בעת אחת הרתה משניהם והיו⁷⁰⁴ <תאומים>⁷⁰⁵, אבל לידת קין קודמת ללידת הבל קדימת זמן.

זה ספר תולדות אדם (שם ה, א). אחרי כן פתח בריאה אחרת, ואמרו: ביום ברא אלהים אדם (שם), להורות כי הכוונה במציאות האדם הוא בלידת הבן השלישי, ועל <כן>⁷⁰⁶ נאמר בו: ויולד בדמותו כצלמו (שם, ג), ר"ל שתחלה יציע הצעות הראויות לחכמה האלהית. ואל זה רמז באמרו: בדמותו, שמן ההצעות ההם יקחו ראיות על <עצם>⁷⁰⁷ האל והנפש, ועל שלילת ענינים רבים מהם. ואחר כן נלמד החכמה ההיא ויתעצם בנפרד, ואל זה רמז <באמרו>:⁷⁰⁸ בצלמו, שענין 'צלם' הוא הצורה העצמית אשר בה הוא מהמין ההוא. וקריאת שמו 'שת' מורה עליו, שר"ל יסוד, נגזר מן: השתות יהרסון (תה' יא, ג), כאשר העיוני הוא יסוד מציאות האדם ועמידתו. ישתבח בעל הרצון אשר בחר בעמו להיותם עם סגולה, ובאר לנו האמתות על יד השלם אדון הנביאים ברמיזות ומשלים נאים ומתוקנים דומים לנמשל בענינים נעלמים, אשר נלאו דעות הפילוסופים לבאר קצתם ולא יכולו. ונשלים מעשה בראשית בספור לידת הדורות והסתעפם ואורך ימי חייהם.

ונאמר, כי ספור הדורות הוא לתועלת האמתת⁷⁰⁹ <אמונת>⁷¹⁰ החדוש. כי לולי נכתב: פלוני הוליד פלוני, כאשר יראו הבאים אחרי כן רוב האדם על פני האדמה והתפזרם בתוכה במעט זמן, יספקו להיות העולם⁷¹¹ מחודש ושהסתעפו כלם מאיש אחד. ולכן האריכה התורה וספרה איך נולדו זה

⁶⁹² כך בכ"י ד; בכ"י אבג ליתא.

⁶⁹³ בכ"י ג' שבעתים יקם' ליתא.

⁶⁹⁴ בכ"י ד: שהאיש הטוב משתדל.

⁶⁹⁵ כ"י ג מוסיף: ואמרו שבעתים יקם.

⁶⁹⁶ בכ"י ג: זה המספר.

⁶⁹⁷ כך בכ"י בד; בכ"י אג: שבועות.

⁶⁹⁸ כך בכ"י בג; בכ"י אד: ובטל.

⁶⁹⁹ בכ"י ד: אלא.

⁷⁰⁰ על פי קהלת ו, ג.

⁷⁰¹ כך בכ"י גד; בכ"י א ליתא; בכ"י ב: ז' וז'.

⁷⁰² ראה וי' כו, כד-כה. בכ"י ד: הכתובים בתורה בנוקם הברית.

⁷⁰³ כך בכ"י דהו (בשינויים קלים); בכ"י אבג ליתא.

⁷⁰⁴ בכ"י ד: יען היותם.

⁷⁰⁵ כך בכ"י בד; בכ"י א: תאומים; בכ"י ג: תאמים.

⁷⁰⁶ כך בכ"י בגד; בכ"י א: זה.

⁷⁰⁷ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

⁷⁰⁸ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

⁷⁰⁹ בכ"י ד ליתא.

⁷¹⁰ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

⁷¹¹ כ"י ד מוסיף: קדמון והוא.

מזה, ושכלם נתנו מרועה אחד.⁷¹² ונכתב גם כן אורך >ימי<⁷¹³ כל אחד מהם, אשר הוא בסבת מזונם וטוב הנהגתם הנאות למזגם או בסבת מערכתם, >כי לפי כוונתינו הענין כפשוטו<⁷¹⁴ ולא כאשר אמרו קצת החכמים שהוציאו הדברים מידי פשוטן. ואמרו, כי >אומר<:⁷¹⁵ ויחי פלוני כך וכך,⁷¹⁶ ר"ל שהאיש ההוא הניח נימוסים אשר התנהגו בהם בני הדורות מספר ימי השנים ההם, וכל זמן אשר נימוסיו וחקיו קיימים יקרא 'חיי', ובהבטלם יקרא 'מת'.⁷¹⁷ והלא הרבה מימי האיש האחד נבלעים במספר ימי חיי האחר. ואם יהיה הדבר כן, איך יקראו שניהם חיים בזמן אחד אם החיים,⁷¹⁸ ר"ל ההנהגה, ונימוסי זה חלוקים מנימוסי זה בהכרח? ואיך יהיו להם מנהיגים ושרים רבים,⁷¹⁹ הלא בפשע ארץ רבים שריה?⁷²⁰ לכן הדברים כפשוטן כפי הנראה לנו. וכן יאריכו וינעמו חיי הצדיקים בעת הישועה⁷²¹ כמו שיעד הנביא בנבואתו מהרה יגלה.⁷²²

⁷¹² על פי קהלת יב, יא.

⁷¹³ כך בכ"י בד; בכ"י א: חיהם וימי; בכ"י ג: ימי חיי.

⁷¹⁴ כך בכ"י ד; בכ"י אג ליתא; בכ"י ב: כי לפי הענין ההוא.

⁷¹⁵ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא.

⁷¹⁶ כ"י ג מוסיף: זמן.

⁷¹⁷ ר' משה אבן תבון מביא דעה זו ב'מאמר התנינים' (ראה כתבי ר' משה אבן תבון, מהדורת ח' קרייסל, עמ' 241), ור' לוי בן אברהם מצטט פירוש זה בשם ר' משה אבן תבון ב'לויית חן' (ראה לויית חן: מעשה בראשית, פרק יד, מהדורת ח' קרייסל, עמ' 324). גם ר' ניסים ממרסיי מזכיר פירוש זה ב'מעשה נסים', בלי לציין שם אומרו (ראה מעשה נסים, פרשת בראשית, מהדורת ח' קרייסל, עמ' 274).

⁷¹⁸ כ"י בד מוסיפים: ההם.

⁷¹⁹ בכ"י ד: מנהיגים ישרים ותורות אמת.

⁷²⁰ על פי משלי כח, ב.

⁷²¹ בכ"י ד: הגאולה.

⁷²² כ"י ב מוסיף: אא"ס תם נשלמה פרשת בראשית עוז לעמו ישית; בכ"י ג: שתראה במהרה. כ"י ד מוסיף: האמת נשלמה פרשת בראשית.